

Μνήμων

Τόμ. 11 (1987)

Η «ΜΟΡΦΗ» ΤΟΥ ΚΑΠΕΤΑΝ ΜΠΑΣΔΕΚΗ

ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.117](https://doi.org/10.12681/mnimon.117)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΟΛΙΤΗΣ Α. (2003). Η «ΜΟΡΦΗ» ΤΟΥ ΚΑΠΕΤΑΝ ΜΠΑΣΔΕΚΗ. *Μνήμων*, 11, 1-31.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.117>

ΑΛΕΞΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

Η «ΜΟΡΦΗ» ΤΟΥ ΚΑΠΕΤΑΝ ΜΠΑΣΔΕΚΗ

Στή μνήμη τῆς Εὐγενίας Χατζηδάκη

Ἄπο τίς πιό φορτισμένες συναισθηματικά μορφές στήν ἱστορία μας εἶναι οἱ κλέφτες καί οἱ ἀρματολοί. Μᾶς τοὺς μαθαίνουν ἀπό τὰ παιδικὰ τὰ χρόνια : με τὰ ροῦχα τους, τὰ τσολιαδίστικα, ντύνονται οἱ μασκαράδες τίς ἀπόκριες ἢ τὰ κλεφτόπουλα στίς σχολικὲς γιορτές· οἱ «εὐζωνοί» στὸν Ἄγνωστο Στρατιώτη ἀποτελοῦν θέαμα ἀπαραίτητο γιὰ τὰ παιδιά τῆς Ἀθήνας. Τὰ «εὐζωνάκια» μας στάθηκαν, λέει, σ' ὅλους τοὺς πολέμους, πιὸ Ἑλληνες ἀπὸ τοὺς Ἑλληνες. Καί μιὰ καί σημειώσαμε τὸν συγκριτικὸ βαθμὸ τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἃς προχωρήσουμε ὡς καί τὸν ὑπερθετικό : σκέφτομαι ἐδῶ τὰ τάγματα ἀσφαλείας, πού κι αὐτὰ με τὰ ἴδια μασκαράτικα τὰ ἔντυσαν.

Βέβαια ὁ συναισθηματικὸς αὐτὸς φορτισμὸς περισσότερο δυσκολεύει παρὰ πού βοηθᾷ στήν προσέγγιση τῆς μορφῆς τοῦ κλέφτη. Διόλου παράδοξο, καθὼς ἡ ἱστοριογραφία μας —πολὺ περισσότερο ἢ «ἐκλαϊκευτική»— ἔθεσε φαίνεται στόχο της νὰ μᾶς δείξει τὸ πόσο σπουδαῖοι ἤμασταν, ὅχι νὰ φτάσει στήν κατανόηση τοῦ παρελθόντος. Ὑστερα λοιπὸν ἀπὸ τὸν ρόλο πού κράτησαν οἱ κλεφταρματολοί στήν ἐπανάσταση, πῆρε ἄλλες τροπὲς καί ἡ ἀντίληψη τοῦ κοινοῦ γι' αὐτούς : ἀτρόμητοι πολεμιστὲς σίγουρα, μὰ καί ἀγνοί, ἄδολοι χαρακτήρες. Καθὼς μάλιστα στίς ἐσωτερικὲς διαμάχες τοῦ '21 καί ὕστερα, οἱ ἡγέτες τους ἤρθαν σὲ σύγκρουση με τοὺς πολιτικούς, ἡ ἐξιδανίκευση, ἐμποτισμένη καί ἀπὸ τὴ λαϊκὴ φλέβα τοῦ παγκόσμιου μύθου τοῦ Ρομπέν, ἔγινε διπολική : ἐπίσημη καί ἀντιεπίσημη ἰδεολογικοποιημένη ἱστορία διεκδίκησαν τοὺς κλεφταρματολοὺς γιὰ τὸ δικό τους ἑορτολόγιο ἢ κάθε μία· με κάπως παραλλαγμένες ὅμως τίς διαστάσεις τους. Ἡ μία τοὺς ἐφόρτωσε ἀπὸ καταβολῆς τους με ἐθνικὴ συνείδηση, ἡ ἄλλη με ἀντικαθεστωτικὴ — γενικῶς—δράση.

Δύσκολα τὰ παραμερίζει κανεὶς ὅλ' αὐτὰ — κάθε μυθολογία ἔχει ριζώσει σὲ ἀνάγκες κοινωνικές. Κι ὕστερα, δὲν ἀρκεῖ νὰ παραμερίσουμε τὰ μυθεύματα καί νὰ τὰ ἀντικαταστήσουμε με «γεγονότα». Χρειάζεται ἀκόμη νὰ ἀναζητήσουμε τὸ τί μπορεῖ νὰ σημαίνουν τὰ γεγονότα· ποιούς κρίκους κρατᾶνε, τί τὰ συνέδεε, πῶς ἐναλλάχτηκαν γεγονότα καί ἀρμογὲς μέσα στὴ ροὴ τοῦ χρόνου, ὥστε νὰ ἀπομακρυνθοῦμε ἀπὸ τὴν ἀφήγηση τῶν περιστατικῶν καί νὰ πλησιάσουμε στήν ἐξιστόρηση τῶν καταστάσεων.

Γιὰ νὰ συλλάβουμε τὴ θέση τῶν κλεφταρματολῶν μέσα στὸ κοινωνικὸ

σύνολο — πῶς ἔβλεπαν οἱ ἴδιοι τὸν ρόλο τους, πῶς τοὺς ἔβλεπαν οἱ ἄλλοι, καὶ ποιοὶ ἄλλοι— προστρέχουμε συνήθως στὰ κλέφτικα τραγοῦδια. Δὲν εἶναι τῆς ὥρας νὰ ἐξετάσουμε σὲ ποιοὺ βαθμὸν στάθηκε ὡς τώρα ἀποτελεσματικὴ ἢ χρῆση αὐτοῦ τοῦ τεκμηρίου, ἂν ἐσταθμίσαμε προσεκτικὰ τὴ θέση τῆς λογοτεχνίας στὸ κοινωνικὸ οἰκοδόμημα, ἂν ἔχουμε ἀρκετὰ ξεκαθαρίσει ποιοὺ περιβάλλον δημιουργεῖ τὰ κλέφτικα, τὴν εὐρύτητα τῆς ἀκτινοβολίας τους. Ἐδῶ θὰ ἐπιχειρήσω μιὰ διαφορετικὴ προσπέλαση, στηριγμένος σὲ ἄλλες μαρτυρίες· παράδειγμα θὰ εἶναι ἡ οἰκογένεια τῶν Μπασδέκηδων ἀπὸ τὸ Πήλιο, γιὰ τὴν ὁποία καὶ γεγονότα γνωρίζουμε ἀρκετὰ, ἀλλὰ καὶ ἔχουμε — πράγμα σπάνιο— μιὰν ἀνάγλυφη παράσταση ἑνὸς ἐκπροσώπου της, καμωμένη στὰ 1796.

Ἄντικείμενὸς μας θὰ εἶναι ἡ θέση τους στὴν κοινωνία τοῦ Πηλίου ἀπὸ τὴν ἐμφάνισή τους ὡς τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821· ἀρχίζω λοιπὸν μὲ τὰ βιογραφικά.

Στέργιος Μπαζδέκης πατριδα εἶχε χωρίον τῆς Θεσσαλίας Περιβόλια ὀνομαζόμενον, ἐπορίζετο δὲ τὴν καθ' ἡμέραν τροφὴν του μεταφέρων σίτον εἰς τὰ χρεῖαν τούτου ἔχοντα μέρη τῆς Θεσσαλίας. Ὅταν δὲ οἱ Ἀλβανῖται διωχθέντες ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον διὰ τῆς Θεσσαλίας ἐπέστρεφον εἰς τὴν πατριδα των, ὁ Μπαζδέκης πολεμήσας κατ' αὐτῶν πολλοὺς ἐθανάτωσε, αἰχμαλωτίσας καὶ μερικοὺς. Ἀλλὰ φοβούμενος δι' αὐτὸ τὸ κίνημα νὰ μείνῃ εἰς τὴν πατριδα του, κατέφυγεν εἰς Μακρονήσαν, χώραν ἐπὶ τοῦ Πηλίου ὄρους κειμένην, ὅπου διὰ τὴν ἀνδρείααν του κατεστήθη καπετάνος τῶν 24 χωρίων τοῦ Βόλου, ἢ τῆς Ζαγοράς γενικῶς καλουμένων, περιερχόμενος πάντοτε τὴν ἐπαρχίαν ταύτην. Καὶ πρῶτον μὲν ἐπολέμησε μὲ τινα Ντελεχοῦσον, ἐφορήσαντα κατὰ τῶν εἰκοσιτεσσάρων χωρίων, τὸν ὁποῖον κατέστρεψε, διώξας αὐτὸν μέχρι Κυρλῆς, χώρας θεσσαλικῆς· μετὰ δὲ τοῦτον ὤρμησε ἄλλος, Ντελῆ ἀχμέτης ὀνομαζόμενος, ἀλλὰ καὶ οὗτος τὴν τύχην τοῦ προτέρου ἔλαβε. Ἐκτοτε δὲ ὁ Μπαζδέκης ἔλαβε μεγάλην ὑπόληψιν, καὶ ἐπροχώρει μέχρι Ριζομήλου καὶ Κυρλῆς χωρῶν κειμένων πέραν τῶν συνόρων τῆς ἐπαρχίας τῆς ὁποίας ἦτον φύλαξ. Ἀλλὰ τελευταῖον, πολεμῶν εἰς τὴν Μινζέλαν (κεῖται δὲ εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Πηλίου) μὲ τινα κλέπτην Σταμάτην, ὤρμησε κατ' αὐτοῦ ξιφήρης, καὶ πληρωθεὶς θανατηφόρως ἀπέθανε.

Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τούτου διωρίσθη καπιτᾶνος ὁ ἀδελφός του Ἀθανάσιος Μπαζδέκης, ἀνὴρ κατώτερος μὲν τοῦ Στεργίου κατὰ τὴν τόλμην καὶ ἀνδρείααν, ἡσυχότερος δὲ καὶ μαλακώτερος. Οὗτος κανὲν ἀξιοσημείωτον δὲν ἐπραξε, ἀλλ' ἐδολοφονήθη τοιούτῳ τρόπῳ : Ὁ Βελῆ πασιάς, ὅστις πάντοτε ἐπεθύμει νὰ ὑποτάξῃ τὰ χωρία τοῦ Βόλου, καὶ μῆτε διὰ δωροδοκιῶν, μῆτε δι' ἀπειλῶν ἠδυνήθη ποτὲ νὰ ἐκτελέσῃ τοὺς σκοποὺς του κατέφυγεν εἰς τὰς διαβολάς, καὶ διαβάλλει τὸν Ἀθανάσιον Μπαζδέκην εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὡς ἐπίβουλον τῆς βασιλείας. Ἡ Πόρτα δωροδοκηθεῖσα παρ' αὐτοῦ,

στέλλει Τούρκον λόγῳ μὲν διὰ τὴν σκεφθῆ μετὰ τῶν προεστώτων καὶ τοῦ Καπιτάνου τὰ εἰς τὴν πατρίδα συμφέροντα, ἔργῳ δὲ διὰ τὴν δολοφονίαν τῶν Ἀθανάσιων Μπαζδέκην. Ἀλλ' ὁ Βελῆ πασιὰς ἔκαμε τοῦτο, ὅχι διὰ τὴν θανατωθῆ ὁ Μπαζδέκης, ἀλλ' ἤλπιζεν ὅτι οὗτος ὑποπτευόμενος τοιαύτην ἐπιβουλὴν δὲν ἤθελε θελήσειν ποτὲ τὴν ἔλθῃ εἰς συνομιλίαν μετὰ τοῦ σταλέντος Τούρκου, καὶ οὕτω φανεῖς αὐτὸς ἀληθῆς εἰς ὅσα κατὰ τοῦ Μπαζδέκη ἔγραψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἤλπιζε διὰ τῶν φίλων του τὴν λάβῃ τὴν ἄδειαν τὴν ἔμβῃ εἰς τὰ χωρία τοῦ Βόλου διὰ τὴν παιδείαν τῶν Ἀθανάσιων ὡς παρήκοον τῶν βασιλικῶν προσταγῶν. Ἀλλ' ἐφύσθη τῆς ἐλπίδος, καθότι ὁ Ἀθανάσιος, ἅμα προσκληθεὶς παρὰ τοῦ Τούρκου, καὶ τῶν προεστώτων, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ βάρβαρος ἔκρυψε τὸν ἀληθῆ σκοπὸν, ὑπῆγεν, καὶ μόλις φανέντα, ὁ Τούρκος μὲ τὸ πυρὸν του τὸν θανατώνει.

Τὸ κείμενο αὐτὸ παρουσιάζεται ἐδῶ γιὰ πρώτη φορά· συντάχθηκε σὲ χρόνια ἀρκετὰ πρῶιμα, ἀνοιχτὴ ἢ καλοκαίρι τοῦ 1824, ἄγνωστο ἀπὸ ποιόν¹. Σὲ γενικὲς γραμμὲς συμφωνεῖ καὶ συμπληρώνει τὰ ὅσα ξέρουμε γιὰ τὴν οἰκογένεια.

Ὁ Κασομούλης τοποθετεῖ τοὺς Μπασδέκηδες ὡς ὀπαδοὺς, παλικάρια δηλαδὴ, τοῦ Τόσκα: «Τόσκας, Γρεβενίτης, 1770 - 1804 ἢ 10. Τέκνα Κυριάκος, Στέργιος, Βαρκῆς. Ὀπαδοί: Στέργιος Βασδέκης (υἱοὶ αὐτοῦ Κυριάκος, Μῆτρος, Γιάννης· υἱοὶ τοῦ Κυριάκου Χρόνης, Θανάσης· υἱοὶ τοῦ Γιάννη Στέργιος, Βαρκῆς) Θανάσης Βασδέκης»². Τὸ δένδρο πού ἐμφανίζει ὁ Κασομούλης δὲν ταράζεται ἀπὸ τίς ἄλλες γνώσεις μας γιὰ τὴν ἀπογονὴ τοῦ Μπασδέκη. Λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση ἐμφανίζεται καπετάνος ὁ Κυριάκος· πρόκειται προφανῶς γιὰ τὸν πρωτότοκο τοῦ Στέργιου. Ὁ Κυριάκος σκοτώνεται τὸ 1821, τὸν διαδέχεται ὁ Μῆτρος, καὶ μετὰ τὴν δολοφονία του (1828) μνημονεύεται ὁ ἀδελφός του Ἰωάννης³, ἀργότερα συναντᾶμε τὰ ὀνόματα τοῦ Χρόνη, τοῦ Βαρκῆ, τοῦ Στέργιου κ.λπ⁴. Ἄν μάλιστα προσέ-

1. Ἀπόκειται στὰ χαρτιά τοῦ Fauriel, βλ. Ἀλέξης Πολίτης, *Κατάλοιπα Fauriel καὶ Brunet de Presle*. Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν, Ἀθήνα 1980, 13. Ἡ χρονολόγησις, ἀπὸ ἐσωτερικῆς συσχέτισις τοῦ ἀρχείου.

2. Ν. Κασομούλης, *Ἐνθυμήματα στρατιωτικά*, Α', Ἀθήνα 1940, 16.

3. Ἀθ. Ε. Καραθανάσης, «Τὸ βιβλίον τοῦ Δημοσίου Μνήμονος Σκοπέλου», *Ἀρχεῖον Θεσσαλικῶν Μελετῶν*, 4 (1976) 113 - 115, καὶ Ν. Ι. Πανταζόπουλος, «Κοινοτικὸς βίος εἰς τὴν Θεσσαλομακεδονίαν ἐπὶ τουρκοκρατίας», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν*, 14 (Θεσσαλονίκη 1967) 60, ὅπου σφραγίδα τοῦ Ἰωάννη σὲ ἔγγραφο 1ης Μαΐου 1828.

4. Οἱ Μπασδέκηδες μετέχουν στὴν Ἐπανάστασι· κρατοῦν μάλιστα καὶ ἀργότερα τὸ ἀρχατολίκον τοῦ Πηλίου. Μετέχουν ἐπίσης στὰ κινήματα τοῦ 1854 καὶ 1878. Ἀρκετὲς πληροφορίες γιὰ τὴν δράσιν τους συγκεντρωμέναι ἀπὸ τὸν Γ. Κορδάτο, *Ἱστορία τῆς ἐπαρχίας Βόλου καὶ Ἀγιάς*, Ἀθήνα 1960· ὡστόσο ἡ βιβλιογραφία τους εἶναι πλουσιότερη,

ξουμε τὰ μικρὰ ὀνόματα τῶν Τοσκαίων καὶ τῶν Μπασδέκιδων θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσουμε κάποια στενή συγγένεια, ἢ κουμπαριά, τὸ λιγότερο.

Ἡ βιογραφία μᾶς δίνει γιὰ τόπο καταγωγῆς τὸ χωριὸ Περιβόλια. Δύσκολο βέβαια νὰ ταυτίσουμε μὲ ἀσφάλεια ἓνα τόσο κοινὸ τοπωνύμι, καθὼς μάλιστα τὰ ὄρια τῆς Θεσσαλίας εἶναι ἰδιαίτερα ρευστὰ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ. Πάντως ἡ σχέση μὲ τοὺς Τοσκαίους ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε τὸ βλάχικο κεφαλοχώρι Περιβόλι, κοντὰ στὴ Σαμαρίνα, νοτιοδυτικὰ τῶν Γρεβενῶν. Μὲ τὴν πληροφορία τοῦ Κασομούλη συμφωνεῖ κι ἓνα δημοτικὸ τραγούδι ποὺ βάζει τὸν Μπασδέκη πλάι πλάι μὲ τὸν Τόσκα καὶ τὸν Μάνταλο· ὁ τελευταῖος αὐτὸς φαίνεται πῶς σ' ἐκεῖνα τὰ μέρη δροῦσε⁵.

Τὴ μετακίνηση τοῦ Μπασδέκη πρὸς τὸ Πήλιο τὴν τοποθετεῖ ἡ βιογραφία του κατὰ τὴν ἐπιστροφή τῶν Ἀλβανῶν ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο. Ὁ κύριος ὄγκος τοὺς ἐπέστρεψε βέβαια στὰ 1779· ὥστόσο κάποιες ὁμάδες ξέρομε πῶς γύρισαν κιόλας ἀπὸ τὰ 1770⁶. Ὁ Περραιβὸς μάλιστα παραδίδει πῶς ὁ Τόσκας ἐπιτέθηκε τότε ἐναντίον τῶν Τουρκαλβανῶν· ὥστε ἐνδέχεται ὁ Μπασδέκης νὰ ἀναγκάστηκε νὰ φύγει ἀπὸ τὸν τόπο του ὕστερα ἀπὸ αὐτὴν τὴ σύγκρουση⁷.

Στὸ Πήλιο, ἡ πρώτη παρουσία τοῦ Στέργιου Μπασδέκη συνδέεται μὲ

δὲν ἔχει ὅμως τὴ θέση της ἐδῶ. Σημειῶνω δύο δημοτικὰ τραγούδια, ἓνα γιὰ τὸ 1854 (Γ. Δ. Ἰατρίδης, *Δημοτικὰ Τραγούδια Θεσσαλίας*, Ἀθήνα 1938, 20 ἀρ. 17) καὶ ἓνα γιὰ τὸ 1878 (Ἀθ. Κ. Οἰκονομίδης, *Τραγούδια τοῦ Ὀλύμπου*, Ἀθήνα 1881, 64 ἀρ. 85).

5. Βλ. γιὰ τὸ τραγούδι, Ν. Tommaseo, *Canti popolari toscani, corsici, illyrici, greci*, III, Βενετία 1842, 188. Γιὰ τὸν Μάνταλο βλ. Κασομούλης, *δ. π.*, 11 - 12 καὶ 216, Π. Α. Π. (Ἀραβαντινοῦ), *Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου*, Α', Ἀθήνα 1856, 259: «Τότ' ἔκας, Μάνταλος καὶ Μπασδέκης εἰκάζονταν ὡς χρηματίσαντες (...) εἰς τὸ Πήλιον Ὀρος, καὶ ἐνίστε εἰς τὰ Γρεββενά». Οἱ πληροφορίες βέβαια τοῦ Ἀραβαντινοῦ γίνονται ἀκόμα πιὸ ἀμφίβολες ὅταν θεωροῦνται κι ἀπὸ τὸν ἴδιο εἰκασίες. Γιὰ τὸν γιὸ τοῦ Μάνταλου, Νάσιο (Ἀθανάσιο) βλ. Γ. Γαζής, *Λεξικὸν τῆς Ἐπαναστάσεως*, Ἰωάννινα 1971, 14 καὶ Φ. Παπανικολάου, *Λαογραφικὰ δυτικῆς Μακεδονίας*, Α', Θεσσαλονίκη 1962, 227, ὅπου σὲ τραγούδι του ἀναφέρεται ὡς Περιβολιώτης.

6. Σπ. Ι. Ἀσδραχάς, «Πραγματικότητες ἀπὸ τὸν ἐλληνικὸ ἸΗ' αἰῶνα», στὸ *Σταθμοὶ πρὸς τὴ νέα ἐλληνικὴ κοινωνία*, Ἀθήνα 1965, 20, ὅπου διαταγὴ γιὰ τοὺς ἀντερβεντζίδες» στὰ δερβενοχώρια τῆς Ἀττικῆς «νὰ τοὺς γυρίζουν ὀπίσω» (στὸ Μοριά), ἢ νὰ τοὺς θανατώνουν. Γνωρίζουμε ἐπίσης τὴν παρουσία τοὺς στὰ Τρίκαλα τὸ 1770 ἀπὸ μιὰ ἐνθύμηση· βλ. Σπ. Λάμπρος, «Ἐνθυμήσεων ἤτοι χρονικῶν σημειωμάτων συλλογὴ πρώτη», *Νέος Ἑλληνομῆμων*, 7 (1911) 239.

7. Ἡ πληροφορία τοῦ Περραιβοῦ δίνει τὴ χρονολογία μόνον στὴν ἔκδοση τοῦ 1857, σ. 23. Ὁ Ἀπ. Ε. Βακαλόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Νέου ἑλληνισμοῦ*, Δ', Θεσσαλονίκη 1973, 339 ἀναφέρει τὸ γεγονός καὶ παραπέμπει στὸν Ι. Λαμπρίδη, *Ἠπειρωτικὰ Μελετήματα*, τχ. Γ', Ἀθήνα 1888, 69 - 70· ὁ Λαμπρίδης μὲ τὴ σειρά του παραπέμπει στὸν Τριαντάφυλλο Μπάρτα, (*Ἀναμνήσεις φιλοπάτριδος*, Παρίσι 1861, 170): ὥστόσο, ἔτσι ποὺ παρουσιάζει ὁ Μπάρτας τὴν εἰδηση γίνεται φανερὸ ὅτι τὴν ἀντλεῖ ἀπὸ τὸν Περραιβό· ὁ κύκλος κλείνει χωρὶς νὰ διασταυρωθεῖ ἡ πληροφορία. Ὁ Π. Ἀραβαντινός, *Συλλογὴ δημοδῶν ἀσμάτων τῆς Ἠπείρου*, Ἀθήνα 1880, 64, τὴν ἀθετεῖ.

τὴν ἀπόκρουση ἐνὸς Ντελεχοῦσου· τὸ ὄνομα αὐτὸ τὸ συναντᾶμε καὶ σὲ κάποιον δημοτικὸ τραγοῦδι, ὅμως ἡ διασταύρωση δὲν μᾶς προσφέρει καμιὰ πληροφορία⁸. Νομίζω πὼς μπορούμε νὰ τὸ συνδέσουμε μὲ τὸν «ζορμπὰ Ντιλιούση», ποὺ ἀναφέρει ὁ Ἀργύρης Φιλιππίδης στὴ «Μερικὴ Γεωγραφία» νὰ πατᾶ ἐκεῖνα τὰ χρόνια τὸν Βόλο⁹, νὰ καίει «ὕπὲρ τὰ πενήντα σπίτια» καὶ νὰ ἀποκρούεται σὲ μάχη «κάτω ἀπὸ τὸν προφήτη Ἡλία» (δηλαδὴ στὴν Μακρινίτσα;) ἀπὸ τὸν δερβὲν ἀγὰ Κρύκια, «μαζὶ μὲ τοὺς ραγιαδες». Ὁ Φιλιππίδης, φορέας μιᾶς ἀντίληψης γιὰ τὸν χρόνον διαφορετικῆς ἀπὸ τὴ δική μας, δὲν ὀρίζει τὸ ἔτος, ἐνῶ ὀρίζει τὴν ἡμερομηνία τῆς μάχης: «Τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, τῇ 29 Ἰουνίου». Μιὰ ἐγγραφή στὸ «Βιβλίον Χρονικὸν» τῆς Μονῆς Ταξιαρχῶν κοντὰ στὴ Ζαγορά, τοποθετεῖ ἓνα παρόμοιο γεγονός στὰ 1773: «ενετι 1773 ηουνίου 25 ἦλθαν αρβανίτης και πάτισαν τον γόλον καιτην πουρταρίαν καικάψαν και σπίτια πολλά καιθέλησαν ναπαγουν καιης τὴν μακρινίτζα καιδὲν ημπορίσαν μόνον ημακρινιτζότης τους ἐνίκησα καισκότουςαν πολλοὺς αρβανίτης»¹⁰.

Ἄν δεχτοῦμε πὼς ὅλα αὐτὰ συνδέονται σωστὰ μεταξὺ τους, τότε τὰ πράγματα ξεκαθαρίζουν: 1770 φεύγει ὁ Μπασδέκης γιὰ τὴ Μακρινίτσα, 1773 πρώτη γνωστὴ δράση του μὲ Ντελεχοῦσο. Μολονότι οἱ πληροφορίες ταιριάζουν ἔτσι ἀρμονικά, ἂς μὴν ξεχνᾶμε πόσο λεπτεπίλεπτες εἶναι τέτοιες συσχετίσεις, καθὼς καὶ τὸ μεγάλο χρονικὸ κενὸ ὡς τὴν ἐπόμενη γνωστὴ πράξη τοῦ Μπασδέκη. Γιὰ νὰ ὀλοκληρώσω πάντως τὸν σχολιασμὸ τῆς βιογραφίας μας γι' αὐτὸ τὸ περιστατικὸ, σημειῶνω πὼς ἡ Κυρλὴ εἶναι ἡ Γκιρλὴ τοῦ Ἀργύρη Φιλιππίδη¹¹, λίγο πέρα ἀπὸ τὸν Ριζόμυλο πρὸς τὴ Λάρισα.

Ἡ δευτέρη γνωστὴ πολεμικὴ δραστηριότητα τοῦ Μπασδέκη εἶναι ἡ νίκη του ἐπὶ τοῦ Δελῆ Ἀχμέτη. Ἐδῶ οἱ πληροφορίες μας εἶναι περισσότερες καὶ ἀσφαλεῖς, χάρις στὰ ποικίλα σημειώματα, γράμματα κ.λπ., τοῦ

8. Γ. Χασιώτης, *Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἡπειρον δημοτικῶν ἀσμάτων*, Ἀθήνα 1866, 125, ἀρ. 57. Τὸ τραγοῦδι βαδίζει στὰ χνάρια τοῦ γνωστότερου—ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Fauriel—τραγουδιοῦ τοῦ Νάννου.

9. Ἀργύρη Φιλιππίδη, *Τὰ περιωθέντα ἔργα*, ἐκδ. Θ. Σπεράντσα, Ἀθήνα 1978, 147. Σημειῶνω πὼς τὸ χειρόγραφο δὲν φαίνεται νὰ ἔχει ἐκδοθεῖ χωρὶς παραναγνώσεις· ἐνδεχομένως λοιπὸν καὶ τὸ Ντιλιούση νὰ μὴν ἀποτελεῖ ἀσφαλὴ ἀνάγνωσις—μήπως ΝτιλιΧούσης; Κάποιος Ντελὴ Χούσης, «τρελο-Χουσεῖν» δηλαδὴ.

10. Ἀπ. Γ. Κωνσταντινίδης, *Τὰ ἐν Πηλείῳ Ὅρει παλαιὰ καὶ σύγχρονα χριστιανικὰ μνημεῖα: Ζαγορά*, Ἀλεξάνδρεια 1960, 148. Τὴν ἴδια ἀκριβῶς πληροφορία παρέχει καὶ ὁ Κωνσταντινουπόλεως Καλλίνικος, ποὺ ζοῦσε τότε στὴν Ζαγορά: «1773... ἐφόρμησαν δὲ καὶ εἰς βῶλον καὶ τὰ πλησιόχωρα καὶ πολέμου γενομένου ἐφονεύθησαν οἱ πλείους, καὶ μετ' αἰσχύνης ὑπέστρεψαν, ἐμπρήσαντες 65 οἴκους, καὶ ναὸν τριάδος οἱ ἀλιτήριοι, ἰουνίου κς'», βλ. Β. Σκουβαράς, *Τὸ παλιότερο ἀρματολίκι τοῦ Πηλίου καὶ οἱ Ἀρβανίτες στὴ Θεσσαλομαγνησία*, Βόλος 1959 (= 1960), 51.

11. Ἀργ. Φιλιππίδης, *δ. π.*, 127 - 128. Ἀλλιῶς Γκερλί· τὸ 1918 μετονομάστηκε σὲ Ἀρμένιον.

Κωνσταντινουπόλεως Καλλινίκου. Ἐξί τουλάχιστον φορές ἀναφέρεται ὁ Καλλνίκος στὸ περιστατικό¹², φαίνεται πὼς θεωρήθηκε ἐξαιρετικῆς σημασίας ἡ ἦττα τοῦ Δελῆ Ἀχμέτη. Ἀπόηχο συναντᾶμε καὶ στὴ «Μερικὴ Γεωγραφία» τοῦ Ἀργύρη Φιλιππίδη, ποῦ ἀναφέρει κιόλας κάποιες λεπτομέρειες ὁλότελα παρόμοιες μ' ἐκεῖνες τοῦ Καλλνίκου¹³.

Ὁ Δελῆ Ἀχμέτης, γνωστὸς ἀπὸ παλιότερες ἐπιβουλές του στοὺς κάτοικους τοῦ Πηλίου, βρίσκεται καὶ πάλι στὰ μέρη τους τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1785. Ὑστερα ἀπὸ μιὰ πεντάμηνη παραμονή του ἐκεῖ, ποῦ πέρασε χωρὶς συγκρούσεις—ὄχι ὅμως καὶ χωρὶς τὸν φόβο τους—ἐπιτίθεται ἀνήμερα τοῦ Σταυροῦ στὴ Μακρινίτσα, πληροφορημένος ἴσως πὼς οἱ «σεῖμένηδες», ποῦ τὴ φύλαγαν, ἔλειπαν ἀπὸ τὸ χωριό. Ἡ ἐπίθεση ἀπέτυχε χάρις στὴν τόλμη τῶν κατοίκων· συμμετοχὴ τοῦ Μπασδέκη δὲν ἀναφέρεται ρητὰ στὴ μάχη αὐτή. Ὁ Δελῆ Ἀχμέτης καταφεύγει στὶς Συρτάδες, κοντὰ στὴ λίμνη Κάρλα. Ἐκεῖ τοῦ ἐπιτίθενται οἱ τούρκικες ἀρχές, ἀπόλεμες κατὰ τὸν Καλλνίκο, ἀλλὰ χάρις στὴν ἐπέμβαση τοῦ Μπασδέκη (ποῦ ἀναφέρεται τώρα ρητὰ) καὶ κάποιων ἄλλων, ἄγνωστών μας ἀπὸ ἄλλοῦ, τοῦ Πλασταῤᾷ καὶ τοῦ Πελτέκη, ὁ Δελῆ Ἀχμέτης ὑποχρεώνεται νὰ ὑποχωρήσει.

Μὲ τὴν ἐπιτυχία του αὐτή, ὁ Μπασδέκης «ἔλαβε μεγάλην ὑπόληψιν», μᾶς πληροφορεῖ ἡ βιογραφία του: θὰ πρέπει νὰ ἐννοήσουμε «κοινωνικὴ ἰσχὺ». Ἐνα χρόνο μετὰ τὴν ἀπόκρουση τοῦ Δελῆ Ἀχμέτη, μνημονεύεται μιὰ ἄκρως χαρακτηριστικὴ σύγκρουση τοῦ καπετάνου μὲ τὸν τοπικὸ προύχοντα τῆς Μακρινίτσας, ἕναν Γιαννιὸ Ἀμούντζα. Τὰ γεγονότα, σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Καλλνίκου, ποῦ δὲν αἰσθάνεται καθόλου εὐνοϊκὸς γιὰ τοὺς προεστῶτες τῶν προνομιούχων, σὲ σύγκριση μὲ τὴ Ζαγορά, βακουφιών¹⁴, ἔχουν ὡς ἐξῆς: «1786 μαῖου ιθ' φόνος εἰς χώρας βακουφικὰς, καὶ ἔχθρα

12. α': Χφ. 91 Ζαγοράς, βλ. «Καλλνίκου Ἱστορικὰ σημειώματα», ἔκδ. Γ. Δεληγιάννη, Δ.Ι.Ε.Ε. 1, τχ. 1 (1928) 69· πβ. Β. Σκουβαράς, *Τὸ Παλιότερο ἀρματολίκι, ὁ.π.*, 95, ὅπου συμπλήρωμα στὰ ὅσα ἐκδίδει ὁ Δεληγιάννης.

β': ἐνθύμηση στὸ τελ. ἐξώφυλλο τοῦ ἐντύπου Γ 428 Ζαγοράς, βλ. Σκουβαράς, ὁ.π., 98.

γ': Χφ. 101 Ζαγοράς, σ. 113, ὅπου περιγραφὴ σὲ ἔμμετρο γράμμα, βλ. Σκουβαράς, ὁ.π., 98 - 100.

δ': Χφ. 101 Ζαγοράς, σελ. 113 - 114, μνεῖα σὲ διαφορετικὸ γράμμα, βλ. Σκουβαράς, ὁ.π., 100 - 101.

ε': Χφ. 93 Ζαγοράς, σ. 728, βλ. Σκουβαράς, ὁ.π., 98, ὅπου ἀπλὴ μνεῖα χωρὶς νὰ ἀναγράφεται τὸ παράθεμα, καὶ

ς': Χφ. 101 Ζαγοράς σ. 121 - 122, ἀναφορὰ σὲ ἔμμετρο γράμμα πρὸς κάποιον Νικόλαο, Σκουβαράς, ὁ.π., 102.

13. Ἀργ. Φιλιππίδης, ὁ.π., 151 - 152.

14. Σ' ὄλο τὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 18ου αἰῶνα ἡ Ζαγορὰ βρισκόταν σὲ ἔντονη ἀντιδικία μὲ τὰ βακούφια γιὰ ζητήματα κτηματικά· βλ. τὰ σχετικὰ φερμάνια, *Θεσσαλικὰ Χρονικά*, 2 (1931) 221 - 223.

ἄσπονδος, καὶ αἷτιος πάντων ὁ κατάρατος γιαννιὸς ἀμούντζα (. . .) ἐπιβουλή αὐτῶν κατὰ τοῦ μπαζτέκη τριπλῆ, καὶ ὄρκοι αὐτοῦ εὐαγγελικοὶ ἐνώπιον τοῦ λαοῦ ὅτι οὐκ ἐπιβουλεύεται αὐτόν. καὶ πάλιν ἐπεβουλεύθη καὶ δηλητήριον φάρμακον ἐπότισεν αὐτόν καὶ τοὺς περὶ αὐτόν, καὶ μόλις ἐσώθησαν (. . .) καὶ ἀλληλομαχία εἰς χώρας βακουφικὰς καὶ φόνοι καὶ διαίρεσις, αἰτία δὲ ὁ κατάρατος γιαννιός. φήμη ἀναβιώσεως ληστήρχου δελεῆ ἀχμέτη, καὶ συλλογὴ ἀλβανῶν ἔν’ ἐπέλθη τῇ μακρυνίτζα καὶ ταῖς πλησίον αὐταῖς. καὶ πάλιν φόβος καὶ ἐτοιμασία πρὸς ἀντίστασιν καὶ ὅτι ἐφάνη εἰς φάρσαλα», καὶ τὰ λοιπά¹⁵.

Τὸ περιστατικὸ θὰ πρέπει νὰ εἶχε σημαντικὸ ἀντίκτυπο· τὸ φανερῶνουν οἱ «ὄρκοι» τοῦ προεστοῦ, καὶ ἡ ἐπιμονὴ του γιὰ τὸν παραγκωνισμό τοῦ καπετάνου. Τὰ στοιχεῖα λοιπὸν ἀξίζει νὰ τὰ συγκρατήσουμε. Φαίνεται πάντως πὼς ὁ Μπασδέκης κέρδισε σὲ αὐτὴ τὴν ἐσωτερικὴ διαμάχη καὶ στερεώθηκε στὴ θέση του : ὁ Δελεῆ Ἀχμέτ δὲν τόλμησε τελικὰ νὰ δοκιμάσει πάλι τὶς δυνάμεις του, ἄς τὸ συγκρατήσουμε κι αὐτό. Ξαναγυρίζω λοιπὸν στὴ βιογραφία μας.

«Ἐλαβε μεγάλην ὑπόληψιν καὶ ἐπροχώρει μέχρι Ριζομύλου καὶ Κυρλῆς χωρῶν κειμένων πέραν τῶν συνόρων τῆς ἐπαρχίας τῆς ὁποίας ἦτον φύλαξ». Ἡ ἐπέκταση τῆς δράσης του μνημονεύεται καὶ ἀπὸ τὸν Καλλίνικο, γιὰ τὸ 1790 τουλάχιστον : «τῇ μεγάλῃ ε’ καὶ ς’ [Μεγάλῃ Πέμπτῃ καὶ Μεγάλῃ Παρασκευῇ] ἔφοδος ἀλβανῶν πλησίον βελεστίνου εἰς χώραν ἀγίου Γεωργίου, ἐτοιμαζομένων κατὰ τῶν χωρίων βώλου, πορταριᾶς καὶ μακρηνίτζας. καὶ λοιπῶν. ὁ βοεβόδας τῶν βακουφίων δραστήριος ὢν καὶ ἄξιος, συναγαγὼν λαὸν πολὺν ἐξῆλθε κατ’ ἐκείνων. ἐλθούσης δὲ καὶ ἀπὸ λαρίσσης βοηθείας καὶ φαρσάλων, καὶ τῇ τοῦ φύλακος τῶν χωρίων μπασδέκη ἀνδρεία καὶ τόλμη ἔφυγον κατισχυμένοι»¹⁶. Γιὰ τὴν δράση του ἐκείνη ἀκριβῶς τὴ χρονιά ὁ Καλλίνικος μᾶς ἀναφέρει ἕνα ἀκόμα περιστατικὸ : εἴμαστε στὸν Μάιο τοῦ 1790. Ὁ «ληστής Γκέκας»¹⁷, πού τὸν προηγούμενο Ἀπρίλη εἶχε ἀπειλήσει τὸ Βένετο, στὸ βόρειο Πήλιο, βρίσκεται μὲ τοὺς συντρόφους του «στὰ ὄρη»,

15. Σκουβαράς, *δ. π.*, 105. Ὁ Καλλίνικος θεωροῦσε πὼς ὁ Ἀμούντζας εἶχε σχέσεις μὲ τὸν Δελεῆ Ἀχμέτη, βλ. *δ. π.*, 87 καὶ 100 - 101. Συναντῶ ἕναν Ἴω. Σταμούλη Ἀμούντζια νὰ ὑπογράψει ὡς πληρεξούσιος τῶν βακουφίων τὸ 1816, βλ. Ν. Ι. Πανατζόπουλος, *Κοινοτικὸς βίος*, *δ. π.*, 76.

16. Χφ. 101 Ζαγοράς, σ. 557, βλ. Σκουβαράς, *δ. π.*, 127 - 128.

17. Ὁ Ι. Κ. Βασδραβέλλης, «Ἡ πειρατεία εἰς τὰ παράλια τῆς Μακεδονίας», *Μακεδονικά* 5 (1963) 344 - 345 (καὶ σὲ μεταγενέστερες μελέτες του), τὸν συνδέει μὲ τὸν Γκέκα πού ὁ Κασομούλης ἀναφέρει ὡς ἀρματολὸ τοῦ Ὀλύμπου (*δ. π.*, 11, 22, 40, 66) καθὼς καὶ μὲ τὸν πειρατὴ Γκίκα πού ἀναφέρει ὁ Γάλλος πρόξενος τῆς Θεσσαλονίκης Cousinery νὰ δρᾷ στὸν Θερμαϊκὸ τὸ 1791· δημοσιεύει μάλιστα καὶ ἕνα τραγοῦδι τοῦ Γκέκα ἀπὸ ἀνέκδοτη συλλογὴ. Ἡ ταύτιση αὐτῆ, ἂν καὶ πιθανή, δὲν μᾶς προσφέρει περισσότερα στοιχεῖα.

ύστερα από μιάν άποτυχημένη πειρατική έπιχείρηση. Έκεϊ, «ένωθέντες μετ' άλλων» φτάνουν πάνω από τή Ζαγορά «άπειλοῦντες τὰς χώρας και ζητοῦντες τροφάς». «Και αἱ μὲν μικραὶ έπειψαν, αἱ δὲ οὐκ άπεκρίθησαν, τὰ πλοιάρια μόνον εἰς τὰ παράλια μακρύναντες, ἵνα μὴ καταβῶσι και εἰσέλθωσι και έτοιμάζονται ἵνα κτυπήσωσι τούτους δια τοῦ μπασντέκη, και κυνηγηθέντες» άπομακρύνονται¹⁸.

Ἐπὸ τὴν έποχή αὐτὴ παύουμε νὰ ἔχουμε πληροφορίες από τὸν Καλλίνικο· πέθανε τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1791. Ἐχουμε ὡστόσο πληροφορίες για ἄλλου εἶδους δράση. Καλὰ έγκατεστημένος στὴ θέση του, ὁ Στέργιος Μπασδέκης άρχίζει νὰ φροντίζει ἄλλιῶς για τὴ φήμη του. Ἐτσι στὰ 1791 τὸ πιθανότερο¹⁹, κτίζει μιὰ βρύση στὸ δρόμο ποῦ ἔκανε τὴ Λέστιανη με τὴν Κερασιά, βόρεια τῆς Μακρινίτσας. Τὸν ἄλλο χρόνο χρηματοδοτεῖ τὴν εἰκονογράφηση τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου, στὸ Πάου τῆς Ἀργαλαστῆς²⁰· ἡ άφιερωτική έπιγραφή καταλήγει : «διὰ έξόδου τοῦ καπετάν κυρ Στέργιου Παστέκυ». Ἡ συνύπαρξη τῶν δύο τίτλων, «καπετάν» και «κυρ» εἶναι ἴσως περίπτωση μοναδική· θὰ μᾶς χρησιμεύει παρακάτω έτούτη ἡ μαρτυρία. Πάντως οἱ τοιχογραφίες ποῦ άφιερώνει εἶναι χαρακτηριστικές : Ἁγιος Νικόλαος, βέβαια, ἄλλὰ και οἱ δύο στρατιωτικοὶ καβαλάρηδες ἄγιοι, Δημήτριος και Γεώργιος.

Τὸ 1793 χτίζει τὴν έκκλησία τῆς μονῆς Ἁγίας Παρασκευῆς πάνω από τὴ Μακρινίτσα²¹· στὴν κτιτορική έπιγραφή σημειώνεται, κατὰ τὸ συνήθειο, ἡ κακία τῶν καιρῶν (αἰεὶς κερὸν μεγάλης άκριβείας εἰς δν εἶχε τὸ Λουτζέκι Γρόσια ἔξ), ἴσως και για νὰ τονιστεῖ ἡ ἄξια τῆς προσφορᾶς, μὰ σημειώνεται έπίσης και τὸ πατρωνυμικό : «Στέργιος υἱὸς Κυριάκου».

Δύο χρόνια άργότερα, 1795, καινούρια μοναστήρια : ὁ Ἁγιος Ἀθανάσιος στὸ Κωτίκι κοντὰ στὸν Λαῦκο και ὁ Ἁγιος Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος στὴ Συκή· στίς κτιτορικές έπιγραφές σημειώνεται πάλι τὸ πατρικό ὄνομα, ὄχι ὅμως και τὸ «καπετάν» : στὴν πρώτη ἔχουμε ἕνα ἄπλο «κυρ», στὴ δεύτερη λείπει κι αὐτό. Ἐς σημειώσουμε ἄκόμα πῶς στὸν Ἁγιο Ἀθανάσιο

18. Σκουβαράς, δ. π., 130 - 132.

19. Ὁ Δ. Κ. Σισιλιάνος, *Ἡ Μακρινίτσα και τὸ Πήλιον*, Ἀθήνα 1939, 151 ποῦ δημοσιεύει τὴν έπιγραφή διαβάζει 1731 ἢ 1771. Ὡστόσο από τὸ πανομοιότυπο διαβάζεται και 1791· ὁ Κ. Α. Μακρῆς, *Ὁ καπετάν Στέργιος Μπασδέκης και ὁ γλύπτης Μίλιος*, Ἀθήνα 1955 (ἀνάτυπο από τὴν Ἀγγλοελληνική Ἐπιθεώρηση, 7, 1955, 206 - 222), 11, δέχεται τὸ 1791 δίχως νὰ παρατέμπει στὸν Σισιλιάνο.

20. Ἡ χρονολογία κατὰ συμπερασμό, βλ. Κ. Α. Μακρῆς, δ. π. Τὸ 1794 ὀλοκληρώθηκαν οἱ έργασίες τῆς εἰκονογράφησης, βλ. Χ. Χαρίτος, «Ἡ μονὴ Ἁγίου Νικολάου Πάου Ἀργαλαστῆς», *Ἀρχεῖον Θεσσαλικῶν Μελετῶν*, 1 (1972) 61.

21. Δ. Κ. Σισιλιάνος, *Ἡ Μακρινίτσα*, δ. π., 145. Ὁ Κ. Α. Μακρῆς, δ. π., τοποθετεῖ τὸ χτίσμα στὰ 1791· δὲν ξέρω ποῦ στηρίζεται.

συναντᾶμε δύο κτιτορικές ἐπιγραφές· στὴ δεύτερη ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα δύο μοναχῶν, τοῦ ἡγούμενου καὶ ἐνὸς ἄλλου²².

Τὸν ἐπόμενο χρόνο τέταρτο μοναστήρι, ἡ Μετάστασις τῆς Θεοτόκου κοντὰ στὴ Λαμπινοῦ· στὴν κτιτορική ἐπιγραφὴ τὸ ἀπλὸ (κυρ) μὲ τὸ πατρικὸ ὄνομα πάντα πλάι²³. Φαίνεται πὼς τὸ κτίσμα αὐτὸ τὸ θεώρησαν οἱ Μπασδέκηδες κάτι σὰν οἰκογενειακὴ ἐκκλησία. Πάνω ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ νότιου τοίχου ἐντοιχίζεται ἡ λιθανάγλυφη προσωπογραφία τοῦ Μπασδέκη ποὺ ἀναφέραμε στὴν ἀρχὴ ἀρχή, ἐνῶ στὸ «δίπτυχο» τῆς ἐκκλησίας μνημονεύεται ὅλη ἡ οἰκογένεια (ἐνδεχομένως καὶ κάποιοι «δικοί της», συγγενεῖς ἢ οἰκεῖοι), ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὸν Στέργιο²⁴.

Πέμπτη ἐκκλησία τὸ 1797, μέσα στὴ Μακρινίτσα τώρα. «Κάτωθεν τὸ παζάρι εἶναι ἐκκλησία ἄλλη, νέα, κτίσμα δι' ἐξόδων τοῦ περιφήμου ἐκείνου ἥρωος τῶν ἡμερῶν μας Μπασδέκη, ἐπ' ὀνόματι τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου μας» σημειώνει στὴ «Γεωγραφία Μερικὴ» ὁ Ἀργύρης Φιλιππίδης²⁵.

Ἦστερα ἀπὸ τὸ 1797 χάνεται τὸ ὄνομά του. Ἡ ἐπόμενη γνωστὴ μεία, 14 Ἰουλίου 1799 ἀναφέρει τὸν ἀδερφό του Ἀθανάσιο, ποὺ ἀφιερώνει κάποιες τοιχογραφίες στὸ μοναστήρι τῆς Λαμπινοῦς²⁶.

Φαίνεται πὼς ἀνάμεσα στὰ 1797 καὶ 1799 θὰ συνέβη ἡ μοιραία σύγκρουση ποὺ ἀναφέρει ἡ βιογραφία του μὲ ἐκεῖνον τὸν κλέφτη Σταμάτη. Ποιὸς εἶναι αὐτός, δὲν μπόρεσα νὰ τὸ πιστοποιήσω²⁷. ἦταν ἄλλωστε συχνὲς οἱ

22. Κ. Α. Μακρῆς, Ὁ καπετὰν Στέργιος Μπασδέκης, ὁ. π., 14· καὶ, τοῦ ἴδιου, Ἀρχιτέκτων Δήμος Ζηπανιώτης, (ἀνάτυπο ἀπὸ τὴν Ἐπιθεώρηση Τέχνης), Ἀθήνα 1957, 18 - 20, (= Ἐπιθεώρηση Τέχνης, τ. 5, τχ. 25 καὶ 26 Ἰανουάριος καὶ Φεβρουάριος, 1957, 1 - 16 καὶ 147 - 159).

23. Κ. Α. Μακρῆς, Ὁ καπετὰν Στέργιος Μπασδέκης, ὁ. π., 15, καὶ Μυροῦς Ρήγα Καμηλάρη, «Ἱεραὶ ἀναγραφαὶ (Β')», Θεσσαλικά Χρονικά, 5 (1936) 84 - 86. Ἡ δημοσίευση τῆς κτιτορικῆς ἐπιγραφῆς σύμφωνα μὲ τὸ ἀντίγραφο τοῦ Ρήγα Καμηλάρη ποὺ καταχωρεῖται στὰ Θεσσαλικά Χρονικά, παρουσιάζει κάποιες διαφορὲς ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Κ. Α. Μακρῆ· ἡ σημαντικότερη εἶναι πὼς ὁ Καμηλάρης διαβάζει ἀνεγερθὺ καὶ ἀνεκΕΝισθὺ ἐνῶ ὁ Μακρῆς ἀνιγέρθου καὶ ἀνεκΤισθου. Ὡστόσο ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο ρημάτων ὀδηγεῖ σὲ ταυτόσημο γιὰ ἐμᾶς συμπέρασμα.

24. Καμηλάρη, ὁ. π., 85 - 86.

25. Ἀργ. Φιλιππίδης, ὁ. π., 151. Γιὰ τὴ χρονολογία, βλ. Κ. Α. Μακρῆς, Ἡ λαϊκὴ τέχνη τοῦ Πηλίου, Ἀθήνα (1976), 69.

26. Καμηλάρη, ὁ. π.

27. Κάποιος «Σταμάτης» ἀναφέρεται σ' ἓνα τραγούδι τοῦ Νίκου Τσάρα ποὺ δημοσιεύει ὁ Τριαντάφυλλος Μπάρτας, Ἀναμνήσεις φιλοπάτριδος, Παρίσι 1861, 139 - 140. Θὰ δοῦμε πάρα κάτω ὅτι ὁ Νικοτσάρας σκοτώνει κάποιον ἀπὸ τοὺς Μπασδέκηδες σὲ παρόμοιο ἐπεισόδιο· θὰ ἦταν ὅμως ἐπικίνδυνο (καὶ ἀνώφελο) νὰ προχωρήσουμε τοὺς συσχετισμούς. Σημειῶνω πάντως κι ἓναν ἀκόμα «ἀδέσποτο» Σταμάτη, σὲ κατάλογο διάσημων κλεφτῶν καὶ ἀρματολῶν ποὺ παρέχει μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ 1823, βλ. Ἰωάννου Οἰκονόμου Λαρισαίου, Ἐπιστολαὶ διαφόρων, Ἀθήνα 1964, 404. Στὸν ἴδιο κατάλογο ἀπαντᾶμε καὶ τὸν Μπασδέκη.

ἐπιθέσεις στὴ Μιντζέλα : «δὲν τοὺς ἀφήνουν νὰ ἡσυχάσουν οἱ κλέπται», γράφει στὴ «Μερικὴ Γεωγραφία» τοῦ ὁ Ἀργύρης Φιλιππίδης, «τὸ χωριὸν τοὺς, μὲ τὸ νὰ εἶναι ὡς εἶπομεν, ναῦται, καὶ δὲν κάθονται εἰς τὴν πατρίδα τοὺς, περνῶντας ἀπ' ἐκεῖ οἱ κλέπται ἐβγαίνουν ἔξω καὶ τοὺς κουρσεύουν. Ἔχουν τώρα δύο φοραῖς ὅπου ἔκαψαν οἱ εἰρημένοι κλέπται τὴν Μιντζέλα»²⁸. Ἀπὸ τὸ «ἐβγαίνουν ἔξω» καταλαβαίνουμε ὅτι πρόκειται γιὰ πειρατές.

Ὁ ἀδερφός τοῦ Ἀθανάσιος πὺ τὸν διαδέχεται, «ἡσυχότερος καὶ μαλακώτερος» κατὰ τὴ βιογραφία μας, «οὐδὲν ἀξιοσημείωτον ἔπραξε». Συνέχισε πάντως τὶς ἀφιερώσεις. Αὐτὸς πρέπει νὰ εἶναι ὁ «δοῦλος τοῦ Θεοῦ Μπασδαίκης» πὺ τὸν Ὀκτώβρη τοῦ 1799 ἀφιερώνει μιὰ τοιχογραφία στὸν Ἅγιο Νικόλαο τὸν Γέρο (ἢ Βέρο) στὶς Μηλιές²⁹. ἂν βέβαια τοποθετήσουμε σωστὰ τὸ θάνατο τοῦ Στέργιου. Καὶ τὸ 1800 ὁ Ἀθανάσιος Μπασδέκης «συνδράμει» στὸ χτίσιμο μιᾶς βρύσης στὸ χωριὸ Κερασιά³⁰, ἐνῶ στὰ 1804 «ἐπιστατεῖ» στὴν κατασκευὴ μιᾶς «καλύβας», ἐνὸς καταφυγίου δηλαδὴ γιὰ τοὺς ὀδοιπόρους στὸν «δύσκολον κερὸν τοῦ χημόνος», ὅπως λέει ἡ ἐπιγραφή του, πάνω στὸ δρόμο μεταξὺ Πορταριάς καὶ Ζαγοράς³¹.

Κοντὰ σ' αὐτὲς τὶς ἀφιερώσεις, τὶς μαρτυρημένες ἀπὸ γραπτὲς πηγὲς τῆς ἐποχῆς, θὰ πρέπει νὰ λογαριάσουμε μιὰ ἀκόμα πὺ τοὺς προσέγραψε ἡ παράδοση. Στὰ 1932, ὁ Ρήγας Καμηλάρης ἄκουσε ἀπὸ τὸν ἀρχιερέα τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου στὸ συνοικισμὸ Γιούρτσα τοῦ Νεοχωρίου πὺς ὁ ναὸς αὐτὸς ἦτανε κτίσμα τοῦ Μπασδέκη. Ὡστόσο στὸ «δίπτυχο» τῆς ἐκκλησίας δὲν ἀναγράφεται τὸ ὄνομά τους· συναντᾶμε γιὰ κτίτορες δύο μοναχοὺς καὶ μιὰ «Κυρία μοναχή», μὲ χρονολογία 1804· μιὰ δευτέρη χρονολογία στὴν εἴσοδο μᾶς δίνει τὸ ἔτος 1818³².

28. Ἀργ. Φιλιππίδης, *δ. π.*, 196.

29. Μυρτοῦς Ρήγα Καμηλάρη, «Ἱερὰ ἀναγραφαὶ (Β')», *Θεσσαλικά Χρονικά*, 5 (1936) 51.

30. Δ. Κ. Σισιλιάνος, *Ἡ Μακρονίτσα καὶ τὸ Πήλιον*, Ἀθήνα 1939, 152.

31. Δ. Κ. Τσοποτός, «Ἡ Θεταλομαγνησία καὶ τὸ φρούριον τοῦ Βόλου κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821», *Θεσσαλικά Χρονικά*, 1 (1930) 26, καὶ Σισιλιάνος, *δ. π.*, 94.

32. Μ. Ρήγα Καμηλάρη, «Ἱερὰ ἀναγραφαὶ (Α')», *Θεσσαλικά Χρονικά*, 4 (1933) 147. Μήπως στὰ 1818 ἔγινε ἀνακαίνιση ἀπὸ τὸν Μπασδέκη; Πάντως διπλὴ ἀφιέρωση συναντήσαμε καὶ στὸν ἄλλο Ἅγιο Ἀθανάσιο στὸ Κωτίκι — καὶ Ἀθανάσιος λεγόταν ὄχι μόνον ὁ δευτέρος ἀδελφὸς Μπασδέκης παρὰ καὶ ὁ μητροπολίτης Δημητριάδος ἐκεῖνα τὰ χρόνια. Τὰ ὀνόματα τῶν μοναχῶν στὸν πρῶτο Ἅγιο Ἀθανάσιο ἦταν Εὐγένιος καὶ Γρηγόριος· ἐδῶ στὸν δευτέρο εἶναι Γρηγόριος, Εὐθύμιος καὶ Κυρία μοναχή. Σημειῶνω ἀκόμα πὺς στὴν Παναγία Λαμπινοῦς, πλάι στὴν προσωπογραφία τοῦ Μπασδέκη ὑπάρχει ἓνα ἀκόμα λιθανάγλυφο, ὅπου παριστάνονται δύο ἱερωμένοι καὶ μιὰ γυναικεῖα μορφή πὺ γνέθει. Μήπως κάτι συνδέει ὅλα αὐτὰ τὰ πρόσωπα; Θὰ ἦταν πολὺ γοητευτικὴ ὑπόθεση — ἂν τὸ «Εὐθύμιος» θεωρηθεῖ πιθανὴ παρανόληση τοῦ Καμηλάρη — νὰ συσχετισθοῦν οἱ μοναχοὶ αὐτοὶ μὲ τὶς μορφὲς στὸ λιθανάγλυφο — κάποια σχέση στενὴ θὰ τοὺς ἔδενε τότε μὲ τὸν Μπασδέκη. Ὡστόσο καὶ γιὰ διαφορετικὰ πρόσωπα νὰ πρόκειται κάθε φορά, πάλι

Ἀπὸ τὸ 1804 καὶ ὕστερα, δὲν ξέρω ἄλλη μνεῖα γιὰ χτίσματα ἢ ἀφιερώσεις τῶν Μπασδέκηδων πρὶν ἀπὸ τὸ 1821· μιὰ φορά ἡ παράδοση τῆς οἰκογένειας συνεχίζεται : στὰ 1826 ὁ Μῆτρος Μπασδέκης χτίζει κι αὐτὸς μιὰ βρύση, στὴ Ζαγορὰ τώρα³³. Ἄς προσέξουμε ἀκόμα πὼς ἡ δραστηριότητα ἐτούτῃ ἀπλώνεται σὲ ὅλο τὸ Πήλιο, καί, ἂν καὶ ὑπερτεροῦν τὰ χτίσματα στὰ βακουφικὰ χωριά, ἔχουμε παραδείγματα καὶ ἀπὸ τὰ χάσιακα.

Ἐντωμεταξὺ ὁ Ἀθανάσιος Μπασδέκης συνεχίζει νὰ ὑπερασπίζεται τὰ χωριά του. Οἱ Ἀρβανίτες ἔχουν πιά ἀποτραβηχτεῖ· περισσότεροι ἦταν τώρα οἱ κίνδυνοι ἀπὸ τὸ Αἰγαῖο. Εἶδαμε πὼς κι ὁ Στέργιος Μπασδέκης σὲ μιὰ τέτοια σύγκρουση σκοτώθηκε· στὰ 1807 ἔχουμε τὴ μνεῖα τοῦ Κασομούλη³⁴ γιὰ ἓνα παρόμοιο ἐπεισόδιο· ἡ συμμετοχὴ τοῦ Νίκου Τσάρα τὸ ὀρίζει πῶς ἐπακριβῶς : ἀρχὲς Μαΐου ἕως ἀρχὲς Ἰουνίου, λίγο πρὶν τὸ ἀπόκοτο τόλμημά του στὴ Μακεδονία (Ἰούνιος 1807) καὶ τὸν θάνατό του στὸ Λιτόχωρο (Ἰούλιο 1807).

Ἀφηγεῖται λοιπὸν ὁ Κασομούλης : «Ἐπιστρέψας ὁ Νίκος μὲ τὸν Θ. Κολοκοτρώνη ἀπὸ Ἐπτάνησα μὲ τὰς δυσαρέστους εἰδήσεις ὅτι οἱ Ρῶσοι ἀναχωροῦν, ἀφοῦ εἶς τινὰς ἐξόδους τὰς ὁποίας ἔκαμον εἰς τὴν στερεὰν ὁ Νίκος Τσάρας καὶ οἱ Λαζαῖοι κ.λ.π. καὶ εἰς τὰ παράλια τῶν εἰκοσιτεσσάρων χωρίων, ἀντιτείνων τὸν Βασδέκην νὰ τοῖς προμηθεύσῃ, τὸν ἐφόνευσαν εἰς μίαν μάχην, προξενοῦντες τὸν τρόμον παντοῦ καὶ ἐπιστρέφοντες εἰς τὰς νήσους»³⁵.

Αὐτὸ περίπου τὸ ἐπεισόδιο ἀποτελεῖ τὴν ὑπόθεση ἑνὸς δημοτικοῦ τραγουδιοῦ· μιὰ παραλλαγή του εἶναι ἐκδομένη ἀπὸ τὸν Α. Ἰατρίδη τὸ 1859³⁶. Ἐδῶ δίνω δύο ἀκόμη, ἀνέκδοτες ὡς τώρα, ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο Fauviel, καταγραμμένες ἢ μιὰ τὸ 1824 καὶ ἡ ἄλλη κάπως ἀργότερα, κατὰ πάσα πιθανότητα³⁷.

ἔχει ἐνδιαφέρον αὐτὴ ἡ παράλληλη παρουσία. (Βέβαια ἡ ἀνάγνωση μιᾶς ἐπιγραφῆς ἀπὸ τὸν Ρήγα Καμηλάρι στὸ δεύτερο λιθανάγλυφο, «κρίνουσα τὸν σύζυγόν σου κατεκρίθης», ὀδηγεῖ ἄλλοῦ τὰ πράγματα. Ἄν ὅμως πρόκειται γιὰ μεταγενέστερη ἐξηγητικὴ προσθήκη:).

33. Γ. Κορδάτος, «Τὸ παλιότερο ἀρματολίμι τοῦ Πηλίου», *Θεσσαλικά Χρονικά*, 1 (1930) 91, καὶ Ἀπ. Γ. Κωνσταντινίδης, *Τὰ ἐν Πηλίῳ ὄρει*, ὁ. π., 230 - 231, ὅπου δημοσιεύεται καὶ ἡ ἐπιγραφή : «Διὰ δαπάνης τοῦ γεναιωτάτου καπιτάν Μῆτρος Μπασδέκη 1826 Μαΐου 31».

34. Ν. Κασομούλης, *Ἐνθυμήματα στρατιωτικά*, ὁ. π., 69 - 70.

35. Κασομούλης, ὁ. π. Γιὰ τὴ χρονολογία ἀφίξης τοῦ Νίκου Τσάρα στὸ Αἰγαῖο, βλ. Κ. Ν. Σάθας, *Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς*, Ἀθήνα 1869, 578 - 579. Πβ. καὶ Ὁ Γέρον Κολοκοτρώνης, Α', Ἀθήνα 1889, 32· ἐπίσης, Ἀπ. Ε. Βακαλόπουλος, «Νέα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀπήχηση τῶν ἀπελευθερωτικῶν ἀγώνων τῶν Σέρβων στοὺς Ἑλληνας», *Μακεδονικά*, 7 (1967) 271.

36. Α. Ἰατρίδης, *Συλλογὴ Δημοτικῶν Ἀσμάτων*, Ἀθήνα 1859, 26 - 28.

37. Ἡ πρώτη περιλαμβάνεται στὸ χφ. Institut de France 2336, φ. 207 - 212 καὶ ἡ δεύτερη στὸ ἴδιο χφ., φ. 640 - 641· βλ. Ἀλέξης Πολίτης, *Κατάλοιπα Fauviel*, ὁ. π., 40 καὶ 52. Ἡ χρονολόγησή τους τεκμαίρεται ἀπὸ τὸ ὅτι τὸ πρῶτο σύνολο χρησιμο-

Α'

Κλάψετε δένδρα καὶ κλαδία, κι ἔλα τὰ φωντοκλάρια,
 Ὅλοι τὸν Νίκο κλάψετε, τὸν Νίκο τὸν Τσαρόπουλο,
 Πού'ταν λουλούδι στὰ βουνά, βασιλικὸς στοὺς κάμπους
 Ἦταν καὶ μὲς στὴν θάλασσα πύργος θεμελιωμένος. 5
 Τρία καράβια εἴμεσθαν, τὰ τρία ἀράδα ἀράδα,
 Τό'να ἦταν τοῦ Λαζόπουλου, τ' ἄλλο τοὺς Μπιζωτάδες,
 Τὸ τρίτο τὸ ἠμορφότερο ἦταν τοῦ Νικοτζάρα
 Ἐκεῖ ὁποῦ πῆγαν κι ἔραξαν, στὴν Πορταριά ἔπο κάτω,
 Καραμπαστέκης τὸ σκυλί, βγήκε νὰ τὸν βαρέσει.
 Γειά σου Καραμπαστέκη μου, γειά σου μὲ τὸ νταϊλιάνι. 10
 Θαρρεῖς ὁ Τζάρας πέθανε καὶ δὲν ἔναι τὸ παιδί του
 Μιά μπατεριά τὸν βάρεσε ἔπο μέσα ἀπ' τὸ ταμπούρι,
 Καὶ τὸ σπαθί του ἔβγαλε, γιουρούσι ἐπάνω κάνει
 Καὶ τὸν τζαούση ἔκοψε καὶ τρία παλικάρια
 Κι αὐτὸς ὀπίσω γύρισε κι εἰς τὰ καράβια μπήκε. 15

Β'

Τοῦ Νίκου Τζάρα

Νίκο μου, τί δὲν φαίνεσαι τοῦτο τὸ καλοκαίρι,
 Νὰ περπατεῖς ἀρματολὸς, ἀρματολὸς καὶ κλέφτης;
 Ἄφες τὸν Βλαχοθόδωρον ψομί τὸ πατρικόν σου;
 «Πέρυσ' ἤμουν» στὴν Βουλγαριάν, μάζωνα παλικάρια·
 Τὰ μάζωξα, τὰ σύναξα, τὰ ἄκαμα πεντακόσια· 5
 Κι ἐφέτος μπήκα στὸ γιालό, μπήκα νὰ σεργιανίσω...

ποιεῖται ἀπὸ τὸν Φοριέλ στὴν προετοιμασία τῆς δεύτερης ἐκδόσῆς του, ἐνῶ τὸ δίφυλλο 640 - 641, αὐτοτελὲς σύνολο κι αὐτό, δὲν χρησιμοποιεῖται καθόλου. Πιθανὸν λοιπὸν νὰ τὸ ἀπόκτησε ὁ Φοριέλ ἀργότερα ἀπὸ τὸ 1826, ὅποτε —πάντα κατὰ πάσα πιθανότητα— ἐργατέλειψε τὴν ἐπεξεργασία τῆς δεύτερης ἐκδόσῆς· βλ. Ἀλέξης Πολίτης, «Προσπάθειες καὶ σχέδια τοῦ Φοριέλ γιὰ μιὰ δεύτερη ἐκδοση τῆς συλλογῆς τῶν ἐλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν», *Μνήμων*, 7 (1978 - 79) 66 - 70 καὶ 73.

Ἡ δεύτερη παραλλαγή τοῦ τραγουδιοῦ ἐμφανίζεται στὴν καταγραφή της σὰν ἀποσπασμα. Καθὼς ὁμως οἱ ἐσωτερικὲς ἐνδείξεις ποὺ ἀναφέραμε στηρίζουν τὴν ὑπόθεση πὼς ἔφτασε στὰ χέρια τοῦ Φοριέλ ὕστερα πάντως ἀπὸ τὴν ἐκδοση τῆς συλλογῆς, ἔχουμε νομίζω τὸ δικαίωμα νὰ θεωρήσουμε πὼς ὁ συλλέκτης συμπληρώνει συνειδητὰ τὸ ἀποσπασματικὸ τραγούδι τοῦ Νικοτζάρα τῆς ἐκδόσῆς (Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*, I, Παρίσι 1824, 196), μιὰ καὶ ἀρχίζει μὲ ἀποσιωπητικὰ καὶ τὸν τελευταῖο στίχο τοῦ Φοριέλ. Τὴ νομιμότητα τῆς ὑπόθεσῆς τὴ στηρίζει καὶ ἡ παραλλαγή τοῦ Ἰατρῖδη, ὁ. π., ποὺ ἔχει ἀκριβῶς τὴν ἴδια δομή. Πρὶν λοιπὸν ἀπὸ τὴ δεύτερη παραλλαγή δίνω τὸ κείμενο ἀπὸ τὸν Fauriel, μὲ μικρότερα στοιχεῖα.

.....
κι ἐφέτος μπῆκα στὸ γυαλόν, μπῆκα νὰ σεργανίσω.
Τρία καράβια εἶχαμεν τὰ τρία ἀράδα ἀράδα,
τό'να ἦταν τὰ Λαζόπουλα, τ' ἄλλο οἱ Μπιζιουτάδες,
τὸ τρίτον τὸ καλύτερον, ὁ Νίκος τοῦ Τζαρούλη.
Ἐκεῖ ποῦ πᾶν κι ἀράξανε, στὴν Ζαγορι' ἀπὸ κάτω, 10
Μπασδέκης ἀντιλογήθηκε, ψηλὰ ἀπὸ τὸν πύργον,
ποιός εἶν' αὐτὸς ὁ κερατὰς ποῦ μοῦ πατεῖ τὸν τόπον,
Νίκος ἀπιλογήθηκε μέσα ἀπ' τὸ καράβι,
Ἐβγα Μπασδέκη κερατὰ, ποῦ κάθεται στὸν πύργον,
νὰ ἰδεῖς ποιός εἶν' ὁ κερατὰς, ὁ Νίκος τοῦ Τζαρούλη. 15

Ὁ διάλογος τῆς πρώτης παραλλαγῆς, «θαρρεῖς ὁ Τσάρας πέθανε και δέν' ναι τὸ παιδί του» (στ. 11), ποῦ ὑπάρχει και στὸν Ἰατρίδη («εἶπαν ὁ Τσάρας πέθανε.../ Ἄλλ' εἶν' ὁ Νίκος ζωντανός...» στ. 12 - 23), καθὼς και ἡ ἀρχὴ τῆς δεύτερης παραλλαγῆς («Ἄφες τὸν Βλαχοθόδωρο ψωμί τὸ πατρικόν σου» στ. 3), ποῦ πάλι ὑπάρχει και στὸν Ἰατρίδη («κι ἄφες τὸ Βλαχοθόδωρο στὸ κόλι τοῦ πατρός σου» στ. 2), μᾶς ὀδηγοῦν στὴν πρώιμη φάση τῆς δράσης τοῦ Νικοτσάρα, στὰ 1792 ὡς 1798 περίπου³⁸.

Ἀντίθετα ἡ σύγκρουση μὲ τοὺς Μπασδέκηδες τοποθετεῖται ρητὰ ἀπὸ τὸν Κασομούλη στὰ 1807. Ἄλλὰ και τὸ προοίμιο τῆς πρώτης παραλλαγῆς, θρηνητικὸ καθὼς εἶναι, εἰσάγει στὸ θάνατο τοῦ Νίκου Τσάρα.

Ἀπὸ τὰ τρία δηλαδὴ ἱστορικὰ ἐπεισόδια, α': διώξιμο τοῦ Νικοτσάρα ἀπὸ τὸ πατρικὸ ἀρματολίκι και καταφυγὴ του στὴν πειρατεία (1792 - 1798 περίπου), β': σύγκρουση σὲ πειρατικὴ ἐπιχείρηση μὲ τὸν Μπασδέκη (Μάιος 1807), γ': θάνατος Νίκου Τσάρα σὲ παρόμοια ἐπιχείρηση στὸ Λιτόχωρο (Ἰούλιος 1807), ἡ πρώτη παραλλαγὴ περιέχει τὸ γ' και τὸ β', ἐνῶ ἡ δεύτερη καθὼς κι ἐκείνη τοῦ Ἰατρίδη τὸ α' και τὸ β'. Κοινὸς παρονομαστῆς και στὰ τρία ἐπεισόδια εἶναι βέβαια ἡ πειρατικὴ δράση τοῦ Νικοτσάρα.

Δὲν εἶναι ἐδῶ ἡ θέση νὰ προχωρήσουμε σὲ σκέψεις γιὰ τὴ σχέση τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν μὲ τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα· ὅπως ὅμως και ἂν ἔγιναν τὰ πράγματα, ὁ δραματικὸς λόγος τοῦ τραγουδιοῦ μαρτυρεῖ καλύτερα ἀπὸ τὸν—ἀρκετὰ ἀσύντακτο—λόγο τοῦ Κασομούλη: «ἀντιτείνων τὸν Βασδέκην νὰ τοὺς προμηθεύση» κ.λπ., γιὰ τὸ ὑπόβαθρο τῆς σύγκρουσης. Γιὰ τὸν ντόπιο καπετάνο ἦτανε ἀδιανόητο νὰ «τοῦ» πατεῖ κάποιος ξένος τὸν τόπο· ἡ δικαιοδοσία του στὴν περιφέρεια ἔπρεπε νὰ παραμείνει κυριαρχικὴ: ἡ ἐλάχιστη ἀμφισβήτησή της ἀπὸ ξένο, εἴτε ἀντίζηλος εἶναι εἴτε ὄ,τι ἄλλο, ὑπονομεύει τὴ βάση τῆς ἐξουσίας του. Μάλιστα, στὴ συγκεκριμένη περίπτωσι

38. Κασομούλης, ὁ. π., 41 - 48.

ἐδῶ, καθώς οἱ ἀντίπαλοι εἶναι γιά τὰ δικά μας μάτια «φυσικοὶ σύμμαχοι»³⁹, διαφαίνονται καλύτερα τὰ ὄρια τῆς ἀρματολικῆς ἐξουσίας καὶ πρακτικῆς⁴⁰. Δὲν ξέρομε πολλὰ τραγούδια ποὺ νὰ ἀναφέρονται σὲ τέτοιες «ἐνδοελληνικὲς» συγκρούσεις, καὶ ποὺ νὰ ἐξυμνοῦν αὐτὸν ποὺ κρατᾷ τὸ ρόλο τοῦ κλέφτη, ὄχι τοῦ ἀρματολοῦ⁴¹. Σίγουρα δὲν θὰ ἦταν ἐτοῦτα τὰ μοναδικά· γνωρίζουμε ὥστόσο πιά, πὼς καὶ ἡ ἀπλὴ δημοσίευση «λαογραφικοῦ ὕλικου» περνάει πάντα μέσα ἀπὸ ἐπιλογὲς μὲ συγκεκριμένα, κάθε φορά, ἰδεολογικὰ κριτήρια⁴².

Τὸ τελευταῖο περιστατικὸ ὅπου ξέρω νὰ μνημονεῦεται ἕνας ἀπὸ τοὺς δύο Μπασδέκηδες συνέβη τὸ φθινόπωρο τοῦ 1814. Κάποιοι πειρατές, Τσέλιος καὶ Στέργιος τὰ ὀνόματά τους⁴³, ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἐπίθεσή τους στὸ χωριὸ Συκῆ, ἀποσύρονται μὲ τοὺς ὁμήρους τους στὴν παραθαλάσσια τοποθεσία Κλωσσοῦ· στὸ Πήλιο πάντα. Ἐκεῖ τοὺς χτυποῦνε οἱ ντόπιοι, καὶ ὅπως ἀναφέρει τὸ ἔγγραφο ποὺ μᾶς παραδίδει τὴν εἴδηση, «ἐπῆγγεν ὁ Θανάσης καὶ ὄλα τὰ χωρία ἱμιδέτι», βοήθεια δηλαδή, γιά νὰ τοὺς ἀποκλείσουν. Ἐχουμε νομίζω τὸ δικαίωμα νὰ θεωρήσουμε πὼς ὁ ἡγέτης τῆς πανστρατιᾶς τῶν πηλιορειτῶν δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Θανάση Μπασδέκη⁴⁴.

39. Σημειῶνω ὥστόσο, πὼς στὴν παραλλαγή τοῦ Ἰατρίδη, καταγραμμένη στὴν ἐλεύθερη πιὰ Ἑλλάδα, ἴσως στὴν Ἀράχοβα γύρω στὰ 1850 (βλ. Γ. Φαρμακίδης, Ἀθανάσιος Ἰατρίδης, Ἀθήνα 1960, 272 - 281), ὁ «Καραμπαστέκης» τῆς πρώτης παραλλαγῆς (στ. 10) γίνεται «Τουρκομπασδέκης» (στ. 11, πβ. καὶ ὑποσημείωση 1).

40. Οἱ πιὸ οὐσιαστικὲς μελέτες γιά τὸ θέμα εἶναι τοῦ Σπ. Ι. Ἀσδραχᾶ, «Γύρω ἀπὸ τὸν Ἀρματολισμὸ κατὰ τὴν τουρκοκρατία καὶ τὸ 21», Ἐπιθεώρηση Τέχνης, 7, τχ. 39 (Μάρτης 1958) 107 - 111 καὶ «Ἀπὸ τὴ συγκρότηση τοῦ ἀρματολισμοῦ (ἕνα ἀκαρνανικὸ παράδειγμα)», Ἐπιθεώρηση Τέχνης, 21, τχ. 126 (Ἰούνιος 1965) 483 - 500.

41. Δὲν θεωρῶ πιά ὅτι εὐσταθοῦν τὰ ὅσα εἶχα ὑποστηρίξει σὲ παλιότερη ἐργασία (Τὸ δημοτικὸ τραγούδι. Τὰ κλέφτικα, Ἀθήνα, Ν. Ε. Β., 1973), σχετικὰ μὲ τὴν ἀρματολικὴ προέλευση τῶν κλέφτικων τραγουδιῶν· θυμίζω ἐδῶ τὰ ὅσα εἶχε ἐπισημάνει ὁ Σπ. Ι. Ἀσδραχᾶς στὴ βιβλιοκρισία ἐκείνης τῆς ἐργασίας στὰ Ἑλληνικά, 27 (1975) 427 - 431.

42. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ εἶναι ἄκρως ἐξυπηρετικὴ ἡ ὀπτικὴ ποὺ παρουσιάζει τὸ βιβλίον τῆς Ἀλκῆς Κυριακίδου - Νέστορος, Ἡ θεωρία τῆς ἐλληνικῆς λαογραφίας. Κριτικὴ ἀνάλυση, Ἀθήνα 1978.

43. Τὸ λεγόμενον Χρονικὸ τῆς Συκῆς τοῦ Γεώργιου Ρηματισόπουλου ὀνομάζει γιά ἀρχηγὸ τὸν «Νικόλαο Τσέλιο», καὶ τοποθετεῖ τὸ γεγονός στὰ 1808. Παρὰ τὸν ἀνορθόδοξο τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἔγινε γνωστὸ τὸ κείμενο, τὰ στοιχεῖα ποὺ προκύπτουν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ θεωρήσουμε πὼς, μὴ τῆ διαφορά στὰ χρόνια, πρόκειται γιά τὸ ἴδιο περιστατικὸ· ἄλλωστε ὁ Ρηματισόπουλος γράφει στὰ 1863 καὶ ἔχει γεννηθεῖ στὰ 1826. Βλ. Β. Σκουβαράς, Τὸ Χρονικὸ τῆς Συκῆς, Βόλος 1957, 17 - 18.

Ἄσδραχᾶς, ὁ π. σ., 7 καὶ 75 - 78, ἀναφέρει ἕναν Τσέλιο, πολὺ δραστήριον πειρατὴ ἐκεῖνα τὰ χρόνια στὴν περιοχὴ· μπορεῖ νὰ πρόκειται γιά τὸ ἴδιο πρόσωπο. Τὸ ὄνομα τοῦ δευτέρου ἀρχηγοῦ, Στέργιος, εἶναι πολὺ κοινόν.

44. Τὸ ἔγγραφο τὸ δημοσιεύει ὁ Ν. Ι. Πανταζόπουλος, «Κοινοτικὸς βίος εἰς τὴν Θεσσαλομαγνησίαν ἐπὶ τουρκοκρατίας», Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὴς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν, 14 (1967) 75.

Πότε ἀκριβῶς δολοφονήθηκε ὁ Ἀθανάσιος ἀπὸ τὸ ὄργανο ποὺ ἔβαλε σὲ κίνηση ὁ Βελῆς δὲν μπόρεσα νὰ τὸ συμπεράνω· ἡ πληροφορία αὐτὴ τῆς βιογραφίας δὲν διασταυρώνεται ἀπὸ πουθενά. Ἐὰν ἡ ἀμέσως προηγούμενη συσχέτιση εἶναι ὀρθή, κατώτατο ὄριο εἶναι τὸ φθινόπωρο τοῦ 1814· ἀνώτατο εἶναι, ἔτσι κι ἄλλιῶς, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1820, ποὺ χάνει ὁ Βελῆς τὴν ἐξουσία. Ἀναφέραμε κιόλας πὼς ἡ διαδοχὴ ἐξασφαλίστηκε ἀπὸ τὸν πρωτότοκο γιὸ τοῦ Στέργιου, τὸν Κυριάκο· μνημονεύεται ὡς καπετάνιος σὲ τούρκικο ἔγγραφο τοῦ Ἰουλίου 1820⁴⁵, καὶ μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν Φιλήμονα πὼς τοῦ εἶχε ἀναγνωρισθεῖ εὐρύτερη δικαιοδοσία στὶς ἐπαρχίες Βελεστίνου, Ἀλμυροῦ καὶ Δομοκοῦ, «δι’ ὅσας προσήνεγκε κατὰ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ὑπηρεσίας»⁴⁶.

*

Αὐτὰ περίπου εἶναι τὰ ὅσα μποροῦμε νὰ ξέρουμε γιὰ τὴ δράση τῶν Μπασδέκηδων. Ἄν ἐπιχειρήσουμε νὰ ἀναζητήσουμε ποιά στάθηκε ἡ φήμη τους καὶ ἀντίστοιχα τὸ κύρος τους στὴν ἐποχὴ ἐκείνη, διαπιστώνουμε πὼς χωρὶς νὰ εἶναι εὐκαταφρόνητη, παρέμεινε ὡστόσο στὰ τοπικὰ θεσσαλικὰ πλαίσια. Ἦδη στὸ πρῶτο ἴσως τυπωμένο κείμενο ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τοὺς «πολεμικοὺς» ἡγέτες τοῦ ἑλληνισμοῦ, τὸν «Πατριωτικὸ Ὕμνο» τοῦ Ρήγα, ὁ Μπασδέκης μνημονεύεται ἀνάμεσα σὲ τριάντα πέντε ἐπώνυμους καπεταναίους⁴⁷. Γιὰ δευτέρη φορὰ μνημονεύεται τὸ ὄνομα στὸ τούρκικο ἔγγραφο τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1820, ὅπου ὁ Μπεχλιβάν Ἰμπραήμ πασάς, ἡγεμὼν τοῦ σαντζακίου Ναυπάκτου καὶ Κάρλελι, τὸν ἀναφέρει ἀνάμεσα σὲ ἄλλους πέντε «τίμιους καὶ ἄξιους καπιταναραίους»⁴⁸, ἂν καὶ θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ πὼς ἡ μνεῖα ἐτούτῃ δὲν δηλώνει ἀναγκαστικὰ καὶ φήμη, μιὰ καὶ ἐντάσσεται στὴ διαμάχη ἀληπασαδικῶν καὶ σουλτανικῶν⁴⁹.

Ἀμέσως μετὰ τὸ ξέσπασμα τοῦ Ἀγώνα, ἓνας «ἀνώνυμος Ἰατρός», ἐνταγμένος σίγουρα μέσα στὸ θεσσαλικὸ χῶρο, συγκαταλέγει τὸν «ἐν Μα-

45. Βλ. Δ. Γρ. Καμπούρογλου, *Ἀρματωλοὶ καὶ Κλέφτες*, Ἀθήνα [1913], 49 - 50.

46. Βλ. Ι. Φιλῆμων, *Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς ἐλληνικῆς ἐπανάστασης*, Γ', Ἀθήνα 1860, 134. Τὴν ἴδια πληροφορία παρέχει καὶ ἡ αἴτηση ποὺ ἔκανε τὸ 1872 ὁ γιὸς τοῦ Κυριάκου, Χρόνης, προκειμένου νὰ ἀναπροσαρμοστεῖ ἡ σύνταξίς ποὺ ἐδικαιοῦτο ἀπὸ τὸν πατέρα του· ἂς μὴν ἀποκλείσουμε ὡστόσο νὰ εἶναι κοινὴ ἡ πηγὴ τῆς πληροφορίας.

47. Βλ. Ρήγα, *Ἀπαντα*, ἐκδ. Α. Βρανούση, Β', Ἀθήνα (1968), 773. Πβ. καὶ τὴ μελέτη τοῦ Α. Βρανούση, *Ὁ «Πατριωτικὸς Ὕμνος» τοῦ Ρήγα καὶ ἡ ἐλληνικὴ «Καρμανιόλα»*, Ἀθήνα 1960, 52 (συμπληρωμένο ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν τόμο εἰς *Μνήμην Κωνστ. Ἀμάντου*, Ἀθήνα 1960. Τὸ κείμενο τοῦ «Πατριωτικοῦ Ὕμνου» μονάχα στὸ ἀνάτυπο).

48. Βλ. Δ. Γρ. Καμπούρογλου, *ὁ. π.*

49. Ὁ Μπεχλιβάν πασάς ἦταν ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τῶν σουλτανικῶν στρατευμάτων· εἶχε καταλάβει τὴ Ναύπακτο ἐκείνη ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ, καὶ προσπαθοῦσε νὰ προσεταιριθεῖ τοὺς καπετάνιους τῆς περιφέρειάς του. Σ' αὐτὴν τὴ λογικὴ ἐντάσσεται τὸ ἔγγραφο. Ὁ Σπ. Ἀραβαντινός, *Ἱστορία Ἀλῆ πασᾶ*, Ἀθήνα 1895, 288, τὸν ὀνομάζει Μπεχλιβάν Χασάν πασᾶ.

κρυνίτζη ἀνδρεῖον Μπασδέκη» ἀνάμεσα σὲ ἄλλους εἰκοσιτρεῖς καπετανέους «τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα τιμᾶ καὶ δοξάζει ἡ ἱστορία συχνά»⁵⁰. Τέταρτη, (ἢ τρίτη, ἂν δὲν λογαριάσουμε τὸ ἔγγραφο τοῦ Μπεχλιβάν πασᾶ) ἔρχεται ἡ μαρτυρία τοῦ Κ. Μ. Κούμα, Θεσσαλοῦ καὶ πάλι: στὰ ἔξι ἔνδοξα ὀνόματα τῶν «παλαιῶν πρωτᾶτων» συναριθμεῖται καὶ ὁ «εἰς τὸ Πήλιον καπιτανεύσας Βαστέκης»⁵¹.

Ἀντίθετα θὰ πρέπει νὰ προσέξουμε πὼς τὸ ὄνομα τῆς οἰκογένειας λείπει ἀπὸ τὸν Περραιβὸ τοῦ 1815⁵², καθὼς καὶ ἀπὸ τοὺς δύο πιὸ πρῶιμους «καταλόγους» τῶν ἀρματολικιῶν πού γνωρίζουμε· ἕναν τῆς δεύτερης δεκαετίας τοῦ 19ου αἰῶνα⁵³, καὶ ἕναν τοῦ 1824⁵⁴. Εἶδαμε ἄλλωστε πὼς στὴ συνείδηση τοῦ Κασομούλη καὶ τῶν πληροφορητῶν του οἱ Μπασδέκιδες εἶχαν σχετικὰ ἀσήμαντη θέση· μνημονεύονται ὅλες κι ὅλες τρεῖς μόνο φορές: μία ὡς «ὀπαδοί» τοῦ Τόσκα, μία στὸ ἐπεισόδιο μὲ τὸν Νικοτσάρα καὶ τοὺς Λαζαίους, καὶ μία μονάχα ὡς ἀρματολοὶ τοῦ Πηλίου, ἀρκετὰ ὑποτιμητικὰ μάλιστα⁵⁵.

Σημειῶνω ἀκόμα πὼς δὲν ξέρω νὰ ἔχει καταγραφεῖ δημοτικὸ τραγούδι μὲ ἥρωα κάποιον ἀπὸ τὰ πρῶτα μέλη τῆς οἰκογένειας: τὸ ὄνομα μνημονεύεται στὶς περιπτώσεις πού ἀναφέραμε, καθὼς καὶ σὲ νεότερα τραγούδια⁵⁶. ὑπάρ-

50. Ἰωάννου Οἰκονόμου Λαρισσαίου, *Ἐπιστολαὶ διαφόρων*, Ἀθήνα 1964, 404. Ὁ Μ. Μ. Παπαϊωάννου στὴν εἰσαγωγή του στὴν ἔκδοση τῶν ἐπιστολῶν, σελ. η' - ρ', ταυτίζει τὸν συγγραφέα τοῦ κειμένου μὲ τὸν Χριστόδουλο Κονομᾶτη. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ὀρθότητα ἢ μὴ τῆς ταύτισης, ὁ ἀνώνυμος φανερώνει καὶ καλὴ γνώση γιὰ τὰ τῆς Θεσσαλίας καὶ ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν τύχη τῆς περιοχῆς. Παρεκβατικὰ σημειῶνω ἕνα προτρεπτικὸ γράμμα τοῦ Δημ. Ὑψηλάντη πρὸς τὸν Κυριάκο Μπασδέκη, 20 Αὐγούστου 1821, ὅπου λόγος γιὰ τὴν «γενναίαν καὶ πάντοτε φιλελευθέραν γενεάν τῶν Βασδέκιδων», βλ. Ι. Φιλίμων, *Δοκίμιον Ἱστορικὸν περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως*, Δ', Ἀθήνα 1861, 433.

51. Κ. Μ. Κούμας, *Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων*, IB', Βιέννη 1832, 543. Ἄν καὶ τὸ ἔργο ἐκδίδεται μετὰ τὴν ἐπανάσταση ἀπηχεῖ περισσότερο τὸ προεπαναστατικὸ κλίμα· γι' αὐτὸ καὶ τὸ περιλαμβάνω.

52. *Ἱστορία Σουλίου καὶ Πάργας*, Α', Βενετία 1815, 29. Τὰ ἴδια ὀνόματα καὶ στὸν Rouqueville, *Voyage dans la Grèce*, III, Παρίσι 1820, 16. Στὴν ἔκδοση τοῦ 1857, Α', 24, ὁ Περραιβὸς προσθέτει ὡστόσο καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Μπασδέκη.

53. Ἀπ. Ε. Βακαλόπουλος, «Νέα στοιχεῖα γιὰ τὰ ἑλληνικὰ ἀρματολίκια καὶ γιὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Θύμου Μπλαχάβα», *Ε. Ε. Φ. Σ. Π. Θ.*, 9 (1965) 229 - 251.

54. Δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Tommaseo, *Canti Popolari*, δ. π., 359 - 361, προέρχεται ὁμως ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο Fauriel, βλ. Ἀλ. Πολίτης, *Κατάλοιπα Fauriel*, δ. π., 42. Ἡ χρονολόγηση ἀπὸ τὰ ὁμοειδῆ του κείμενα. Στὸν πρῶτο μετεπαναστατικὸν κατάλογο ἀρματολῶν πού γνωρίζω (1835, συντάκτης του ὁ Ἰγνάτιος ἐκ τῆς ἐπαρχίας Σταγῶν) συμπεριλαμβάνονται οἱ «Μπαστεκαῖοι», βλ. Κοσμᾶ Θεσπρωτοῦ καὶ Ἀθανασίου Ψαλίδα, *Γεωγραφία Ἀλβανίας καὶ Ἡπείρου*, Ἰωάννινα 1964, 88.

55. Κασομούλης, δ. π., στὶς σελ. 16, 69 - 70 καὶ 49.

56. Ἐκτὸς τῶν δύο πού σημειώθηκαν στὴν ὑποσ. 4, ὁ Γ. Κορδάτος, *Ἡ ἐπανάσταση τῆς Θεσσαλομαγνησίας στὸ 1821*, Ἀθήνα 1930, 153 - 155, σημειώνει ἕνα πολύστιχο

χει ὥστόσο μιὰ μαρτυρία τοῦ Ι. Φιλήμονα πῶς ἀνάμεσα στὰ ἔξι «συνηθέστερα» ἀπὸ τὰ «κλέπτικα τραγῳδία» εἶναι καὶ ἐκεῖνο τοῦ «ὀρμητικοῦ Ποσδέκη»⁵⁷.

Δὲν θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ ἀπεικασομε τὴν ἀτομικὴ στάση τοῦ Μπασδέκη· οἱ μονάδες τῆς κοινωνικῆς μερίδας στὴν ὁποία μετεῖχε παρέμειναν ἀρκετὰ ἀπρόσωπες, καθὼς ἐκφράζουν ἕναν κώδικα συμπεριφορᾶς ριζικὰ διαφορετικὸ ἀπὸ τὸν δικό μας. Ἡ κοινωνία του ἱεραρχοῦσε, βέβαια, αὐστηρὰ τοὺς ρόλους, ἀλλὰ δύσκολα ἐπέτρεπε ἀτομικοὺς αὐτοσχεδιασμοὺς στὸ παίξιμό τους. Ὡς καὶ τὰ πιὸ προσωπικὰ τεκμήρια πού γνωρίζουμε, τὰ γράμματα, ἀποκαλύπτουν περισσότερο τὸ συλλογικὸ σῶμα ἀπὸ ἐκεῖνον πού ὑπογράφει⁵⁸. Θυμίζω ἐδῶ πῶς τὰ ἴδια τραγούδια παίνευαν ὅλες τὶς νυφάδες τοῦ χωριοῦ, καὶ γιὰ πολλὰς γενιές, θυμίζω ἐπίσης τὸ πόσο εὐκόλα περνάει τὸ κλέφτικο τραγούδι ἀπὸ τὸν ἕναν ἥρωα στὸν ἄλλον. Στὸ πρόσωπο τοῦ Μπασδέκη λοιπὸν ἀναζητᾶμε ἀπλῶς τὸν ρόλο του.

Ἐνας σουλτανικὸς ὀρισμός, 20 Ἰουνίου 1765, πρὸς τὶς ἀρχές τῆς Ρούμελης ἐπισημαίνει πῶς διάφοροι καπεταναῖοι—ἀνάμεσά τους κι ἐκεῖνοι τῶν χωριῶν τῆς Ἀργαλαστῆς—«πιέζουν τοὺς ραγιαδες τοῦ καζᾶ τῆς Λαρίσης εἰς ἀνταρσίαν, λέγοντες· καθὼς οἱ λοιποὶ καζᾶδες, καὶ σεῖς διώξατε τοὺς ὑπὸ τοῦ ναζίρη διορισθέντας φύλακας καὶ ἀρχιφύλακας τῶν ντερβενίων καὶ τοποθετήσατε τοιοῦτους ἀναμιξ με ληστές». Καὶ συνιστᾶ «νὰ ἐπιβάλητε τὴν τάξιν καὶ νὰ ἀναφέρητε τὰ ληφθέντα μέτρα»⁵⁹. Τὸ πῶς ἐπέιζαν οἱ ληστές, καὶ ποιά ἦταν τὰ ληφθέντα μέτρα τὸ φανερώνει, γιὰ τὸ Πήλιο ἀκριβῶς, μιὰ ἀναγραφή στὸ «Βιβλίον Χρονικὸν» τῆς Μονῆς Ταξιαρχῶν Ζαγορᾶς : «ενετι—1765—ἐπήγαν ἡ κλεπτης καὶ ἐπάτισαν. . . καιτόση κλεψήα ἕκαμαν ὅπου δεν τους ἀφισαν οὔτε φόρεμα οὔτε ποκάμησο παλιο, οὔτε χάλκομα οὔτε. . . καὶ μόνο τους ἐξιγίμνοσαν τελῆος καὶ εσικόθησαν καὶ ἐπήγαν ἡστηνβασιλίχα καὶ ἐκλαψαν καιέδοκεν ἡ βασιλία. . . καὶ ἦλθε ἡστοβόλου καιέκαμε ἐξέτασιν ἡς ολλα ταχωριά καὶ ἦβρεν κλέπτης καὶ ἄλους ἐκρεμασεν καιάλους παλούκοσεν καιμετοῦτο ἐγινε ἡρίνη»⁶⁰.

ἀφηγηματικὸ τραγούδι γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Μήτρου Μπασδέκη. Ὁ Δ. Κ. Τσοποτός, «Ἡ Θετταλομαγνησία καὶ τὸ φρούριον τοῦ Βόλου κατὰ τὸ 1821», *Θεσσαλικά Χρονικά*, 1 (1930) 49, ἀμφισβητεῖ τὴ γνησιότητά του.

57. Ι. Φιλήμων, *Δοκίμιον Ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας*, Ναύπλιο 1834, 39.

58. Βλ. Σπ. Ι. Ἀσδραχάς, «Δύο μαρτυρίες ἀπὸ τὴν τουρκοκρατίαν», *Ἐπιθεώρηση Τέχνης*, τόμ. 5, τχ. 27 (Μάρτιος 1957) 216 - 217.

59. Ι. Κ. Βασδραβέλλης, *Ἀρματολοὶ καὶ κλέφτες εἰς τὴν Μακεδονίαν*, Θεσσαλονίκη 1948, 97 - 98.

60. Ἀπ. Γ. Κωνσταντινίδης, *Τὰ ἐν Πηλίῳ ὄρει παλαιὰ καὶ σύγχρονα χριστιανικὰ μνημεῖα : Ζαγορά, Ἀλεξάνδρεια* 1960, 147. Τὰ ἀποσιωπητικὰ δηλώνουν προφανῶς φθορὰ τοῦ κειμένου. Οἱ δραστηριότητες τοῦ 1765 πρέπει νὰ συσχετισθοῦν καὶ με τὴν ἀπομνημόνευση τοῦ Καλλίνικου : «Τῷ ἀψῆε Ἰανουαρίου λα' (. . .) ἦλθεν εἰς βῶλον πλῆθος ὄθω-

Ἀπὸ τὸν συνδυασμὸ τῶν τεκμηρίων αὐτῶν, προκύπτει ὅτι ἡ εὐθύνη γιὰ τὴν τήρηση τῆς τάξης, στὸ Πήλιο τουλάχιστον, δὲν ἀποτελοῦσε ἀποκλειστικὴ ἀρμοδιότητα τῶν ἐπιτόπιων ἀρματολῶν· χρειάστηκε ἡ παρέμβαση τῆς «βασιλείας», τῆς κεντρικῆς δηλαδὴ ἐξουσίας γιὰ νὰ γίνεи «εἰρήνη». Ἀργότερα—στὰ 1773, ἂν οἱ συσχετισμοὶ ποὺ πρότεινα εἶναι βásiμοι—βλέπουμε πὼς στὴν ἀπόκρουση τοῦ Ντιλιούση (ἢ Ντελεχούσου) ὁ μωαμεθανὸς δερβὲν ἀγὰς συμπράττει μὲ τοὺς «ραγιάδες». Ἐνδέχεται αὐτὸ νὰ ὑποδηλώνει παράλληλη ὑπαρξὴ δύο πολιτοφυλακῶν, ποὺ ἡ κάθε μία στηρίζεται σὲ διαφορετικὸ πῶλο ἐξουσίας· τὴν περιφερειακὴ διοίκηση καὶ τὴν κοινοτικὴ.

Τέτοια παράλληλα σώματα μαρτυροῦνται καὶ στὴ Λιβαδιά: «ἔχουν δύο τάξεις ἀρματολούς, μίαν τοῦ Ἀλῆ Πασιᾶ καὶ μίαν ἐδικούς τους Ρωμαιοὺς. Τὸ πόσα τοὺς δίνουν δὲν εἶναι φανερά, τὰ ἡξέυρουν μόνον οἱ ἄρχοντες»⁶¹. Ἴσως νὰ ἔχει σημασία πὼς καὶ ἡ Λιβαδιά ἦταν βακούφι, ὅπως καὶ ἡ Μακρινίτσα, καὶ πὼς βρίσκονταν καὶ οἱ δυὸ στὰ μεθόρια τοῦ Γενικοῦ ἐπόπτη τῶν δερβενίων. Μάλιστα, μιὰ μαρτυρία τοῦ Καλλίνικου μᾶς ἐπισημαίνει πὼς τὰ δύο αὐτὰ δερβένια βρίσκονταν στὰ 1785 τουλάχιστον, ἔξω ἀπὸ τὴ δικαιοδοσία τοῦ Γενικοῦ ἐπόπτη, ποὺ τότε ἦταν ὁ Κούρτ πασάς, καὶ πὼς οἱ ἐπιθέσεις τοῦ Δελῆ Ἀχμέτη στὶς δύο αὐτὲς περιφέρειες εἶχαν γιὰ στόχο τους τὴν ὑπαγωγή τους στὰ χέρια τοῦ πασᾶ⁶².

Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ὀρθότητά της ἡ ὄχι στὸ πραγματολογικὸ ἐπίπεδο, ἡ μαρτυρία αὐτὴ τοῦ Καλλίνικου φέρνει τὸ ζήτημα σὲ πιὸ ἀντικειμενικὲς διαστάσεις. Γιατὶ τὸ πεδίο τῆς διαμάχης εἶναι ὅπωςδῆποτε εὐρύτερο, καὶ διεξάγεται σὲ πολλὲς βαθμίδες. Τὸ καθοριστικὸ πλαίσιο τῶν συγκρούσεων τὸ περιχάραξε πραγματικὰ ἡ ἐπιδίωξη τοῦ Κούρτ πασᾶ—ἡ πιὸ σωστὰ τοῦ Γενικοῦ ἐπόπτη τῶν δερβενίων, γιατί καὶ ὁ Ἀλῆς τὴν ἴδια πολιτικὴ θὰ ἀκολουθήσει— νὰ ἐπεκτείνει τὶς δικαιοδοσίες του. Ἐνδέχεται νὰ βρισκόμαστε ἐδῶ μπροστὰ σὲ μιὰ γενικότερη ροπὴ πρὸς τὴν ἐνότητα στὴν ἐλλαδικὴ χερσόνησο (ποὺ συνεχίστηκε ὡς τὴν ὀριστικὴ ἐπικράτηση τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους): ὅπωςδῆποτε ὁ ἔλεγχος τῶν ἐπικοινωνιῶν, τὰ δερβένια δηλαδὴ, πῆρε μεγάλη σημασία ἀπὸ τὰ μισὰ τοῦ 18ου αἰῶνα καὶ ὕστερα.

Κάτω ἀπὸ τὴ γενικότερη αὐτὴ ἐπιδίωξη τοῦ Γενικοῦ ἐπόπτη τῶν δερβενίων, δημιουργοῦνται καὶ διαλύονται μικρότερα πλέγματα συμμαχιῶν:

μανῶν, καὶ ἀλβανιτῶν, καὶ φόβος οὐχ ὁ τυχῶν τὰς τῆς δημοτριάδας χώρας κατέλαβεν, ἀγνοούσας τὸ αἷτιον. τῇ μετ' αὐτὴν δὲ ἤκουσται ὅτι ἐπὶ ἐρευνῇ τῶν ληστῶν συνῆλθον», βλ. Σκουβαράς, *Τὸ παλιότερο*, ὁ. π., 31. Ἐχομε λοιπὸν κάποια ἔξαρση τῆς κλέφτικης δράσης ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ, ἢ σύντομες προσπάθειες γιὰ τὴν καταστολὴ της· εἶτε, τὸ πιθανότερο καὶ τὰ δύο—γιατὶ δὲν ἀποτελοῦσαν κανόνα τέτοιες δραστηριότητες τὸ καταχρῆμα: γι' αὐτὸ καὶ ὁ φόβος ἦταν «οὐχ ὁ τυχῶν».

61. Σπ. Ι. Ἀσδραχᾶς, «Πραγματικότητες», ὁ. π., 31.

62. Σκουβαράς, *Τὸ παλιότερο*, ὁ. π., 102 - 103.

τοπικοί ὀθωμανικοί ἄρχοντες, χριστιανική κοινοτική ἐξουσία, ἰσχυροὶ ὄπλαρχηγοὶ — σὰν τὸν Δελή Ἀχμέτ, λ.χ. "Ἐνα ἀπὸ τὰ μέσα πίεσης ἀνάμεσα στὶς ἀλληλοσυγκρουόμενες παρατάξεις εἶναι, φυσικά, ἡ ληστεία: εἶτε ὁ Κούρτ πασὰς ὑποκινούσε τὸν Δελή εἶτε οἱ ἀντίπαλοί του⁶³, σημασία ἔχει πῶς τὰ πλαίσια αὐτὰ ὀρίζουν τὶς δυνατότητες ἐλιγμοῦ τοῦ ἰσχυροῦ ὄπλαρχηγοῦ, προκειμένου νὰ ἐπιτύχει, μὲ τὴ σειρά του αὐτός, τὸν δικό του στόχο, τὸν τίτλο τοῦ δερβέναχα ἢ τοῦ καπετάνου, δηλαδή τὴ συμμετοχὴ του στὴν ἐξουσία. Οἱ κινήσεις τοῦ Δελῆ στὴν περίπτωσή μας εἶναι ἄκρως χαρακτηριστικές:

Ἄρχὲς Μαΐου τοῦ 1784 ὁ Δελή Ἀχμέτης κάνει τὴν πρώτη του ἐξόρμηση στὰ βουνὰ τοῦ Πηλίου· οἱ κάτοικοι ἐτοιμάζονται γιὰ ἄμυνα, ὅμως, «ὑποσχεθέντος τοῦ ἀρχιληστοῦ ἀφοβίαν, ὅτι οὐδένα βλάψει, ἀνέπνευσαν πάντες», ὅπως σημειώνει ὁ Καλλίνικος. Καὶ συνεχίζει: «Διατρίψαντες ὁ Δελῆς καὶ οἱ ληστές του δὲ εἰς τὰ ὄρη ἡμέρας πολλάς, τῇ κς' ἀνεχώρησε, πλῆθος ἀλβανῶν ἐλθόντων κατ' αὐτοῦ, μεθ' ἡμέρας δὲ καταπολεμήσας τοὺς διώκτας αὐτοῦ ἐφάνη πάλιν εἰς τὸ ὄρος καὶ οὐδένα ἔβλαψε, εἰμὴ μονάγρους ὀθωμανῶν λαρίσσης, ζητῶν τὸν μουρασελέ»⁶⁴.

Συμπεριφορὰ τυπικὴ ἀποφεύγει νὰ βλάψει τοὺς κατοίκους καὶ κυνηγᾷ τοὺς ξωμάχους (μονάγρους) ὀθωμανούς, πιέζοντας ἔτσι τὴν ἐξουσία γιὰ τὸν μουρασελέ, τὸν διορισμὸ δηλαδή στὸ ἀρματολίκι· ἡ σύγκρουση γίνεται μὲ τὴν περιφερειακὴ ἐξουσία, τὸν Γενικὸ ἐπόπτη. Δὲν πέτυχε ὡστόσο, καὶ γι' αὐτὸ τὸν ἄλλο χρόνον δοκιμάζει καὶ πάλι. Πάλι περιφέρεται στὸ Πήλιο χωρὶς νὰ βλάπτει τοὺς ντόπιους — χρειαζότανε ἢ συγκατάθεσή τους γιὰ τὸ ἀρματολίκι — ὅμως, «οἱ τῆς μακρηνίτζας (. . .) μετακαλέσαντες τὸν ληστήν δρίζον τὸν ἐχθρὸν καὶ διώκτην τοῦ δελῆ πρὸς φύλαξιν τῶν χωριῶν, ἐξεμάνη τὸ κάθαρμα καὶ ὤρμησε κατ' αὐτῶν καὶ μεταμεληθεὶς ἢ φοβηθεὶς ὑπέστρεψε»⁶⁵. "Ἐνα μῆνα ἀργότερα θὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἐπίθεσή του, πού ἀποκρούστηκε, ὅπως εἶδαμε, ἀπὸ τοὺς κατοίκους καὶ τὸν Μπασδέκη.

Τυπικὴ λοιπὸν καὶ ἡ συμπεριφορὰ «τῶν τῆς Μακρηνίτζας». Προσπάθησαν νὰ κινήθοῦν στὸ εὐρύτερο ἐπίπεδο, ἀντιπαραθέτοντας στὸν Δελή τὸν ἀντίζηλό του Ἀνδρίτσο (αὐτὸς πρέπει νὰ εἶναι ὁ Δρίζος), προκειμένου νὰ κρατήσουν τὴν ἰσορροπία: οἱ ἐπιδιώξεις τοῦ Δελῆ καθορίζουν τὰ πλαίσια τῶν δυνατοτήτων τους, οἱ ἴδιοι δὲν μποροῦν νὰ τοῦ ἀντιπαρατεθοῦν αὐτοδύναμα.

Ὡστόσο μὲ τὴ νίκη του ὁ Μπασδέκης διευρύνει τὴ δυνάμη του: αὐτὸ ἀκριβῶς τὸν φέρνει σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν προεστὸ Ἀμούντζα, ὁ ὁποῖος εἶχε

63. Εἶναι συχνὲς καὶ πολλαπλὲς οἱ μνεῖες πού φέρνουν τὸν Κούρτ πασὰ νὰ ἐρχεται σὲ σύγκρουση μὲ τοὺς διαφόρους ληστές.

64. Σκουβαράς, ὁ. π., 78.

65. Σκουβαράς, ὁ. π., 92.

στρατευθεῖ μετὰ τὴν ἀντίπαλη συμμαχία καὶ εὐνοοῦσε τὸν ἐρχομὸ τοῦ Δελῆ — κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Καλλίνικου τουλάχιστον. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παρακολουθήσουμε τίς διαδοχικὲς καὶ ἐξαιρετικὰ ρευστὲς συμμαχίες· αὐτὸ ποὺ ἀξίζει νὰ συγκρατήσουμε εἶναι πὼς τὸ παιχνίδι παίζεται σὲ τρία ἐπίπεδα : τὸ τῆς περιφερειακῆς ἐξουσίας (Γενικὸς ἐπόπτης), τῆς μικρῆς περιφέρειας (ἰσχυροὶ ὀθωμανοὶ τῆς Λάρισας, Δελῆς, κ.λπ.) καὶ τῆς τοπικῆς (προεστοί, Μπασδέκης), καθὼς καὶ τὸ ὅτι οἱ ἰσχυρότεροι κάθε ἐπιπέδου ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ποντάρουν καὶ στὸ ἀνώτερό τους ἐπίπεδο.

Ἄν ἡ μεταλλαγὴ τοῦ στίγματός του στὴν κοινωνικὴ ἱεραρχία σημαίνει γιὰ τὸν Μπασδέκη καὶ τὸν τίτλο τοῦ ἀρματολοῦ δὲν τὸ ξέρω : οἱ πηγὲς ποὺ διαθέτουμε δὲν εἶναι σαφεῖς. Ὁ Καλλίνικος ὅποτε κάνει λόγο γιὰ τὸν Μπασδέκη, τὸν μνημονεύει χωρὶς προσδιοριστικὸ τίτλο ἐξὸν ἀπὸ μία φορὰ, στὰ 1790, ποὺ τὸν ὀνομάζει «φύλακα τῶν χωρίων». Σὲ μιὰ ἄλλη περίπτωση, ἀχρονολόγητη, ἀλλὰ γύρω στὸ 1785, ὁ Καλλίνικος διαχωρίζει τοὺς «φύλακες», ποὺ προστατεύουν τίς «οἰκίαις τῶν πλουσίων» ἀπὸ τοὺς «ἔξω φυλάσσοντες ἀρματολούς»· ἐδῶ ὅμως δὲν μνημονεύει τὸν Μπασδέκη διόλου⁶⁶: φυσικὰ ὁ Καλλίνικος ἐνδέχεται νὰ μὴν πρόσεχε, ὅσο θὰ θέλαμε ἐμεῖς, τὴν ὀρολογία του. Τὸ βέβαιον εἶναι πὼς ὕστερα ἀπὸ τὴ στρατιωτικὴ νίκη του, ὁ Μπασδέκης κέρδισε καὶ στὴ διαμάχη του μετὰ τὸν προεστὸ (διαμάχη ποὺ μεθοδεύτηκε στὸ ἐπίπεδο τῶν δολοπλοικῶν, σημάδι κι αὐτὸ τῆς δυνάμεως τοῦ ὀπλαρχηγοῦ), καὶ συνεπῶς οἱ βλέψεις του μεγάλωσαν : «ἔλαβε μεγάλην ὑπόληψιν καὶ ἐπροχώρει μέχρι Ριζομύλου καὶ Κυρλῆς, χωρίων κειμένων πέραν τῶν συνόρων τῆς ἐπαρχίας», ὅπως τὸ διατυπώνει ἡ βιογραφία του· πέρασε λοιπὸν στὴ «μικρὴ περιφέρεια». Ἡ τάση αὐτὴ γιὰ ἐπέκταση ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸ ἀνάλογο δικαίωμα τοῦ Κυριάκου Μπασδέκη, στὰ 1820· φαίνεται πὼς τὸ Πήλιο δὲν ἀρκοῦσε στοὺς Μπασδέκηδες. Αἰσθανόνταν στενὰ τὰ ὄριά του, ἢ μήπως ἰσχυροὺς τοὺς πρόκριτους⁶⁷;

66. Σκουβαράς, ὁ. π., 84 - 85. Στηριγμένος σ' αὐτὴν τὴν μαρτυρία, ὁ Σκουβαράς συμπεραίνει πὼς ὁ Μπασδέκης ἦταν ἀρματολός, δὲν τὴ συσχετίζει ὡστόσο μετὰ τὴν προηγούμενη.

67. Εἶδαμε πὼς ὁ Ἀμόντζας συμμαχοῦσε μετὰ τὸν Δελή· ἐνδιαφέρουσα εἶναι μιὰ πληροφορία τοῦ Ἰω. Λαμπρίδη, *Ἡπειρωτικὰ Μελετήματα Θ'*, Ζαγορακά, μέρος δεύτερον, Ἀθήνα 1889, 44, γιὰ τὸ 1821 : παραδίδει ὅτι κατὰ τὴν εἴσοδό του στὰ Γιάννινα, 15 Μαρτίου 1821, ὁ Χουραϊτ πασὰς «ἦγε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ περὶ τοὺς τριάκοντα ἕκ τῶν κωμῶν τοῦ Βόλου καὶ ἰδίως τῆς Μακρυνίτσης ὡς ὑπόπτους καὶ ἀπεκεφάλισεν αὐτούς». Ὁ λόγος εἶναι προφανῶς γιὰ πρόκριτους· ὑπῆρχε ἄραγε μερίδα πηλιορειτῶν δημογερόντων ποὺ ἐπρόσκειτο στὸν Ἀλῆ πασὰ; Ὅα ἦταν πολὺ λογικὸ νὰ τὸ υποθέσουμε, καὶ τότε βέβαια παίρνει ἄλλη διάσταση ἡ νομιμοφροσύνη τοῦ Κυριάκου Μπασδέκη στοὺς σουλτανικούς, καθὼς καὶ οἱ ἐνέργειες τοῦ Βελῆ. Ὡστόσο μονάχα υποθέσεις μποροῦν νὰ σταθοῦν ἐδῶ· γόνιμες ἀλλὰ καὶ ἐπικίνδυνες.

Ὅπως καὶ νὰ ἔχει τὸ πράγμα ἀπὸ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ περίπου (1790 καὶ ὕστερα) ἀρχίζει ἢ, τόσο ἔντονη καὶ ἐντυπωσιακὴ, ἀφιερωματικὴ δράση του : βρῦσες, ἀγιογραφίες, μοναστήρια· ὀλοφάνερο πῶς συναγωνίζεται τὴν κοινωνικὴ ἐξουσία στὸ δικό της ἐπίπεδο. Στὰ 1792 ὑπογράφει ὡς «καπετάν κυρ Στέργιος Μπασδέκης»· ὁ τίτλος τοῦ καπετάνου τοῦ ἀνήκει.

Ὡστόσο ἀξίζει νὰ προσέξουμε τὸ πῶς πῆρε τὸν τίτλο (ἢ καὶ τὸ ἀξίωμα;) ὁ Μπασδέκης. Δὲν προηγήθηκε ἡ τυπικὴ γιὰ τὴ Ρούμελη κλέφτικὴ δράση, δὲν ζήτησε νὰ ἀποδείξει μὲ πράξεις βίας πῶς ἀν δὲν τοῦ δίνονταν τὸ καπετανάτο ἢ ἡσυχία δὲν θὰ μπορούσε νὰ παγιωθεῖ. Δὲν ἤτανε ντόπιος στὰ μέρη τὸν φώναζαν γιὰ φύλακα, καὶ σ' ὅλη τὴ δράση του στὸ Πήλιο δὲν φαίνεται πῶς χρειάστηκε νὰ καταφύγει ποτὲ στὴν «παρανομία» τοῦ κλέφτη, νὰ βγεῖ ζορμπάς, σύμφωνα μὲ τὴν ὀρολογία τῆς ἐποχῆς. Τὸ γεγονός αὐτὸ μοῦ φαίνεται ἐξαιρετικὰ σημαντικὸ· δὲν ξέρω ἄλλον ἀρματολὸ ἐκεῖνα τὰ χρόνια ποῦ νὰ ἔμεινε ἀτάραχος στὴ θέση του⁶⁸. Μὲ τὴν κυριαρχία τοῦ Ἄλῃ, ὡς καὶ οἱ πῦθ ἰσχυροὶ καπεταναῖοι, Κοντογιάννηδες, Σταθάδες, Λαζόπουλοι κ.λπ., ἀναγκάστηκαν πολὺ συχνὰ νὰ μεταλλάξουν ρόλους (καὶ συμμαχίες φυσικὰ). Ὁ Μπασδέκης ὄχι· οὔτε ντόπιους ἀντίπαλους εἶχε (ὅλες του οἱ ἐπιχειρήσεις εἶναι ἐνάντια σὲ ἐπιδρομεῖς κλέφτες ἢ πειρατές, ποτὲ σὲ ἐντόπιους), οὔτε φαίνεται νὰ ἀνακατεύτηκε στὶς διαμάχες ἀρματολῶν - Ἄλῃ. Χαρακτηριστικὲς εἶναι οἱ συμπεριφορὲς τοῦ Βελῆ καὶ τοῦ Ἀθανάσιου Μπασδέκη στὸ περιστατικὸ τῆς δολοφονίας : ὁ Βελῆς, ὑπολογίζοντας στὶς νοοτροπίες ποῦ ἤξερε, τὸν διαβάλλει γιὰ νὰ τὸν ἀναγκάσει νὰ παρακούσει τὴ διαταγὴ· ἤξερε πῶς θὰ μεθόδευε ὕστερα τὶς κινήσεις του ὁ πασάς. Ὅμως ἡ «ἀφέλεια» τοῦ Ἀθανάσιου τοῦ χάλασε τὰ σχέδια· πῆγε κι ἔπεσε μόνος του στὸ στόμα τοῦ λύκου — ἐδῶ φεύγουμε ὀλοτελα ἀπὸ τὴν τυπικὴ συμπεριφορὰ τοῦ κλεφταρματολοῦ τῆς ἐποχῆς καὶ ὑπερβαίνουμε σχεδὸν τὰ ὅρια τῆς «πρωτόγονης ἐπανάστασης».

Μιὰ τέτοια στάση ἐξηγεῖται νομίζω ἀπὸ δύο κατεξοχὴν παράγοντες, σχετικὸς μεταξὺ τους. Ὁ πρῶτος εἶναι ἡ ἀπουσία τῆς ντόπιας κλεφτουριάς. Βρισκόμαστε στὴν καλύτερη ἀκμὴ τοῦ Πηλίου : στὸ γύρισμα τοῦ αἰῶνα ὁ Félix Beaujour τὸ θεωρεῖ τὴν πῦθ πυκνοκατοικημένη περιοχή τῆς ἐλληνικῆς χερσονήσου, μὲ ὑπερδιπλάσια μάλιστα πυκνότητα κατοίκων ἀπὸ ἐκείνην τοῦ Μοριᾶ ἢ τῆς Ἡπείρου⁶⁹, καὶ εἶναι γνωστὴ ἡ ἀντίστροφη σχέση πληθυσμιακῆς πυκνότητος - κλεφτῶν. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἕνα· ἔπειτα καλλιέρ-

68. Νομίζω πῶς ἡ πληροφορία τοῦ Rouqueville, *Voyage dans la Grèce*, V, Παρίσι 1821, 416, ὅτι ἡ καταδρομὴ τοῦ Ἄλῃ ἀνάγκασε τοὺς τελευταίους καπεταναίους τοῦ Πηλίου νὰ γίνουν πειρατές, πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἀποτέλεσμα κάποιας παραδρομῆς : τοὺς καπεταναίους τοῦ Ὀλύμπου θὰ πρέπει νὰ ἐνοήσουμε ἐδῶ. Οἱ γνώσεις τοῦ Rouqueville γιὰ τὸ Πήλιο δὲν προέρχονται ἄλλωστε ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τοῦ αὐτόπτη.

69. Φελίξ Μπωζούρ, *Πίνακας τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἑλλάδος, μετάφραση* Ἐλ. Γαρίδη, Ἀθήνα 1974, 41· πβ. καὶ τὴ γαλλικὴ ἔκδοση, I, Παρίσι (1800), 22.

γειες ὄχι ἀποκλειστικά καταναλωτικές παρά καὶ ἐμπορευματικές, μὲ πρῶτο τὸ μετάξι· συνάμα παρουσία δευτερογενοῦς ἐπεξεργασίας (ἐργαστήρια, κ.λπ.) καὶ παράλληλη δυνατότητα ἀποδημίας (ἐμποροὶ, ναυτικοί) : στοιχεῖα πού, μαζί μὲ τὴ χαμηλὴ φορολογία τῶν πηλιορείτικων χωριῶν, ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὴν ἄμεση πίεση τῆς πείνας καὶ τῆς ἀπόγνωσης ἓνα εὐρύτερο φάσμα τοῦ πληθυσμοῦ, αὐτοῦ ἀκριβῶς πού τροφοδοτεῖ τὴν κλεφτουριά. Καὶ κάτι ἀκόμα· ἀπουσία κτηνοτροφίας ἔξω ἀπὸ τὴν οἰκιακὴ : τὸ στοιχεῖο αὐτὸ τὸ νομίζω καθοριστικὸ, καθὼς εἶναι γνωστὴ ἡ σχέση κλεφτῶν - τσελιγκάτων⁷⁰. Ὅλα αὐτὰ εὐνοοῦν τὴν ἀπουσία ἐπιτόπιων κλεφτῶν, πού ἂν ὑπῆρχαν δὲν θὰ μπορούσε νὰ ριζώσει ὁ Μπασδέκης στὸ Πήλιο· ξένος καπετάνος δύσκολα θὰ στεκότανε χωρὶς ταραχές στὸν Βάλτο λόγου χάρη, ἢ στὰ Ἄγραφα. Φαίνεται πὼς ἡ ἐκκαθάριση τοῦ 1765, πού εἶδαμε, στάθηκε ριζικὴ, καὶ θὰ ἔλεγα ὄχι λόγω τῆς ἀποτελεσματικότητος τῶν ἀρχῶν, ὅσο λόγω μιᾶς καινούριας κοινωνίας πού γεννιότανε τότε στὸ Πήλιο.

Ἔτσι ἡ διαδικασία τῆς ἀναρρίχησης στὴν ἐξουσία πέρασε ἀπὸ ἄλλους δρόμους γιὰ τὸν Μπασδέκη. Αὐτὸ μᾶς ἐξηγεῖ ἐνδεχομένως καὶ τὴ μικρὴ βαρύτητα πού εἶχαν στὴ συνείδηση τοῦ κύριου κορμοῦ τῶν κλεφταρματολῶν, ὅπως ἀντανακλᾶται στὴν ἐξιστόρηση τοῦ Κασομούλη ἢ τῆς παράδοσης πού μᾶς μεταφέρει ὁ Ἀραβαντινὸς καὶ οἱ ἄλλοι. Ἴσως νὰ εἶχε τὴ θέση τῆς ἐδῶ καὶ ἡ ὑπενθύμιση πὼς δὲν ξέρομε κλέφτικα τραγούδια δικὰ τους, ἂν καὶ τὸ βᾶσιμο μᾶς τέτοιας παρατήρησης τὸ ὑπονομεῖ βέβαια ἡ σπασμωδικὴ καταγραφή τῶν τραγουδιῶν.

Γιὰ νὰ ξαναγυρίσουμε ὡστόσο σὲ πιὸ ἄπτά στοιχεῖα, ὁ Κασομούλης ἐμφανίζει τὸν Μπασδέκη νὰ γίνεται «καπιτάνος τῶν εἰκοσιτεσσάρων χωριῶν» μόλις στὰ 1798, ὅταν, μὲ τὴν ἀπουσία τοῦ Ἀλῆ στὸ Βιδίни, ἐπωφελοῦνται

70. Γιὰ τὰ οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ στοιχεῖα στηρίζομαι κυρίως στὸν Ἀργ. Φιλιππίδη, ὁ. π. Χωρὶς νὰ ἔχω προχωρήσει σὲ εἰδικὴ ἔρευνα, διαπιστώνω πὼς σὲ παρόμοια συμπεράσματα ὁδηγοῦν καὶ ὅσες πηγὲς ἐρέυνησα· νομίζω ὅμως πὼς δὲν εἶναι ἐδῶ ἡ θέση νὰ παραπέμψω λεπτομερειακά. Ὁ Γ. Κορδάτος, *Ἱστορία τῆς ἐπαρχίας Βόλου καὶ Ἀγιάς*, Ἀθήνα 1960, ἔχει συγκεντρώσει ἀρκετὲς μαρτυρίες. Ὅσο γιὰ τὴ σχέση κλεφτῶν - τσελιγκάτων καὶ τὴν παράλληλη πορεία τους, πάλι ἡ λεπτομερειακὴ παράθεση τῶν πηγῶν θὰ μᾶς ἔφερνε ἔξω ἀπὸ τὸ θέμα· τὰ ὅσα ἀναφέρει ὁ Κασομούλης εἶναι νομίζω ἀρκετά. Παράλληλα μὴ ἀνάγνωση τοῦ ὕλικου πού παρουσιάζει ὁ Γ. Κολιόπουλος, στοὺς *Ληστές*, Ἀθήνα 1979, μὲ αὐτὸ τὸ πρίσμα δίνει ἓναν ἄλλο φωτισμὸ στὸ θέμα, καὶ συνάμα ἓναν ἄλλο μίτο γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ ληστρικοῦ φαινομένου, διαφορετικὸν ἀπὸ ἐκεῖνον τοῦ συγγραφέα. Πβ. ἄλλωστε καὶ τοῦ ἴδιου, "Shepherds, Brigants and Irregulars in Nineteenth Century Greece", στὸ *Journal of the Hellenic Diaspora*, 8/4 (Winter 1981) 47 - 48, καθὼς καὶ Alexis Politis, "Brigandage—excedents économiques—élevage : hypothèses pour une définition de l'interimbrication de ses éléments dans un circuit commun (XVIIIe - XIXe s.)", στὸ : Centre de Recherches Néohelléniques, *Actes du IIe Colloque International d'Histoire "Économies Méditerranéennes. Equilibres et Intercommunications"*, II, Ἀθήνα 1986, 155 - 170.

ἄλλοι οἱ ἄρματολοι καὶ γυρίζουν στὸν τόπο τους. Πιὸ πολλὴ σημασία ἀπὸ τὴ χρονολογία ἔχει γιὰ ἐμᾶς ἡ φρασεολογία τοῦ Κασομούλη : «ὁ Βαζδέκης τῶν Εἰκοσιτεσσάρων χωρίων ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὶς κινήσεις τῶν ἄλλων καπιτάνων καὶ βοηθούμενος ἀπὸ τὰς περιστάσεις τῶν ἄνωθεν»⁷¹.

Ὁ δεῦτερος λόγος ποὺ θεωρῶ πὼς ὥθησε τὸν Μπασδέκη σὲ μιὰν ἀπόκλιση ἀπὸ τὴν τυπικὴ συμπεριφορὰ τῆς ρουμελιώτικης ἄρματολικῆς ἡγεσίας, εἶναι οἱ ἴδιες οἱ συνθήκες ἀκμῆς τοῦ Πηλίου. Πολλές εἶναι οἱ μαρτυρίες ποὺ πείθουν πὼς ἡ οἰκονομικὴ ἄνθηση ἔφερε καὶ κάποιαν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὰ παραδοσιακὰ πολιτισμικὰ πρότυπα. Δὲν ἀναφέρομαι μονάχα στὰ σχολεῖα, τοὺς λογίους καὶ τὰ παρόμοια, ἀλλὰ καὶ σὲ πιὸ καθημερινές συμπεριφορές : τὰ ἄνετα σπίτια, τοὺς κήπους — ὁ Καλλίνικος ἐνοχλεῖται πολὺ ὅταν οἱ ἄξεστοι Ἀρβανίτες ρημάζουν τὰ γιασεμιά του⁷². «Ἐδῶ εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον, μαχαλᾶ τῆς Ζαγοράς, ἔχουν σπίτια μεγάλα» σημειώνει στὰ 1815 ὁ Ἀργύρης Φιλιππίδης, «μὲ εὐρωπαϊκὰ κώμοδα», ἀνέσεις δηλαδὴ⁷³. Λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση οἱ Μηλιῶτες θὰ νεοτερίσουν σὲ κάτι τολμηρότερο γιὰ τὴ νοοτροπία τῆς ἐποχῆς, τὴν ἀμφίσημη : ἐμφανίζεται κάποιος νὰ φορᾶ «τὰ εὐρωπαϊκά», νὰ βάζει μάλιστα καὶ καπέλο⁷⁴.

Δὲν εἶναι βέβαια οἱ Μπασδέκηδες ποὺ θὰ ἡγηθοῦν στὶς μεταλλαγές αὐτές· ἄλλα κοινωνικὰ στρώματα προωθοῦσαν τὶς ριζοσπαστικὲς συμπεριφορές. Ὡστόσο ἡ κοινωνία ἀλλάζει σὰν σύνολο, συμπαρασέροντας κι ὅσους συνειδητὰ ἀντιμάχονται τοὺς νεοτερισμούς. Ἐνδέχεται λοιπὸν καὶ οἱ ἄρματολοι νὰ ἀπέβαλαν ὀρισμένες ἀρχαῖκές συμπεριφορές καὶ νὰ ἐπέλεξαν ἄλλους δρόμους κοινωνικῆς ἀνάδοῦ ἀπὸ τὴ βίαι.

Ἄλλωστε ἡ ἴδια ἡ δράση τῶν Μπασδέκηδων μᾶς παρέχει ἀρκετὲς ἐνδείξεις πὼς ἔτεινε περισσότερο πρὸς τὴν ὁμαλὴ ἐνσωμάτωση στὴν κοινωνία παρὰ πρὸς τὸν ἐκβιασμό της. Ἐδῶ θὰ ἤθελα νὰ ὑπενηυμίσω καὶ τὸν συνδυασμὸ τῶν δύο τίτλων, τοῦ «καπετάν» μὲ τὸ «κυρ» ποὺ συναντήσαμε σὲ μιὰ ἐπιγραφή, καὶ ποὺ ὑποχωρεῖ μάλιστα στὸ ἀπλὸ «κυρ» ἀργότερα : εἴτε τοῦ ἀμφισβήτησαν τὸ δικαίωμα νὰ ὑπογράφει ὡς καπετάνος εἴτε ὄχι, ἡ πρώτη ἀναγραφή φανερῶνει πὼς ἕνας συγκερασμὸς ἐξουσιῶν τοῦ φαίνεται ἁρμονι-

71. Κασομούλης, ὁ. π., 49.

72. Σκουβαράς, ὁ. π., 70.

73. Ἀργ. Φιλιππίδης, ὁ. π., 193.

74. Ρήγας Καμηλάρης, *Γρηγορίου Κωνσταντᾶ βιογραφία*, Ἀθήνα 1897, 27. Χαρακτηριστικὴ γιὰ τὴν τολμηρότητα τοῦ νεοτερισμοῦ εἶναι μιὰ μαρτυρία τοῦ Ἀλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβῆ — βρισκόμαστε στὴν Αὐλὴ τοῦ Βουκουρεστίου, γύρω στὰ 1810 : «μὴν ὁμως ἐσπέραν τῆς Ἀπόκριω, ὅτε μ' ἐνέδυσαν Εὐρωπαϊκά, καὶ μ' ἐπεμψαν νὰ φιλήσω τὴν χεῖρά του, ὁ Αὐθέντης δυσηρεστήθη, καὶ αὐστηρῶς ἐπέπληξε τὸν πατέρα μου διὰ τὸ παίγνιον τοῦτο, διότι καὶ μόνον τὸ ἄκουσμα ὅτι τὸ παιδίον τοῦ ἀνεψιοῦ του ἐνεδύθη εὐρωπαϊστί ἐδύνατο νὰ ἐκμεταλλευθῆ ὑπὸ συκοφαντίας, καὶ νὰ ἔχη ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπικινδύνους τὰς συνεπείας», *Ἀπομνημονεύματα*, Α', Ἀθήνα 1894, 73.

κός και ἐφικτός. Ἀκόμα ἡ ἐπίμονη ἀναγραφή τοῦ πατρωνυμίου ἀπὸ μιὰν ἐποχὴ και ὕστερα, συνδυάζεται με μιὰν ἀνάγκη νόμιμης ἐγκαθίδρυσης σὲ κοινωνία πού ὁ ἴδιος ἦταν ἐπηλυσ, ἀλλὰ ὅπου, ἀφοῦ διεκδικεῖ πιά εἰρηνικά τὸν ἡγετικό ρόλο, πρέπει νὰ μπορεῖ νὰ συναγωνίζεται και στὸ ἐπίπεδο τῆς καταγωγῆς τοὺς ἄλλους.

Οἱ ὑποθέσεις αὐτές θὰ ἐπιβεβαιώνονταν με ἀσφάλεια μονάχα ἀν ξέραμε ὅτι ἐπιδιώκει ἢ ἐπιτυγχάνει τὴν πρόσβαση εἴτε στὴν ἀγορὰ τῶν φόρων, εἴτε στὴν ἀπόκτηση ἐγγειας ἰδιοκτησίας. Φυσικά ἡ οἰκοδομική του δραστηριότητα ὑποδεικνύει ὅπως ὅποτε χρηματική εὐεξία· ξέρουμε ἀκόμα πὼς ὅταν ὁ Μῆτσος Μπασδέκης δολοφονεῖται στὰ 1828 ἀφήνει μιὰ τόσο γερὴ περιουσία—και κτηματική— πού νὰ δημιουργεῖ ἔντονα κληρονομικά προβλήματα⁷⁵, με ὡστόσο ἀγνοοῦμε τὸ βασικό, τὸν τρόπο με τὸν ὁποῖον ἐπορίζονταν τὰ χρήματα.

*

Αὐτὸς νομίζω ἐστάθηκε ὁ ρόλος πού κράτησε ὁ Μπασδέκης στὴν κοινωνία του : ξέφευγε κάπως ἀπὸ τὴν τυπικὴ ἀρματολικὴ συμπεριφορὰ—ἀν τυπικὸ θεωρήσουμε τὸν ἀρματολισμὸ τῆς Ρούμελης—ἀλλὰ δὲν ἔτεινε πρὸς τὴν ὑπέρβασή του, ὅπως λόγου χάρη, ὁ Θύμιος Μπλαχάβας πού ἐπιδίωξε μιὰν ἐξέγερση πέρα ἀπὸ τὴν ἀτομική. Κάτι τέτοιο θὰ ἦταν ἔξω ἀπὸ τις δυνατότητες ἐνὸς καπετάνου τοῦ Πηλίου· ἄλλα στρώματα θὰ ὀδηγοῦσαν τὴν κοινωνία αὐτὴ στὴν ὑπέρβασή της, στρώματα πού ἐπιτελοῦσαν διαφορετικὲς κοινωνικὲς λειτουργίες.

Ἡ καλλιτεχνία ἦταν συμμετοχὴ στὶς λειτουργίες αὐτές. Εἶχε ἀρχίσει νὰ ἐκφράζει πιά κάτι περισσότερο ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο συμβολισμό, και νὰ πλησιάζει πρὸς τὴν ἐκφραση τοῦ πρωτόγνωρου, τὴν ἐμπειρία τοῦ ἴδιου τοῦ καλλιτέχνη. Ὁ κόσμος πού γεννιόταν γύρω της, κάπως ἀντανακλοῦσε σ' αὐτὴν, κι ἄς μὴν εἶχε ξεκοπεῖ ἀκόμη ἀπὸ τὸν κορμὸ μιᾶς παραδεδομένης τεχνοτροπίας.

Στὸ μοναστήρι τῆς Λαμπινοῦς πού ἔχτισαν οἱ Μπασδέκηδες, στὸν νότιο τοῖχο του, ἀριστερὰ τῆς πόρτας, βρίσκεται ἡ λιθανάγλυφη εἰκόνα ἐνὸς Μπασδέκη—ἔτσι, «Παστέκι», χωρὶς κύριο ὄνομα— πού σύμφωνα με τὴ χρονολογία εἶναι τοῦ 1796 : τὸ πιθανότερο λοιπὸν, νὰ εἶναι ὁ Στέργιος.

75. Ἀθ. Ε. Καραθανάσης, «Τὸ βιβλίο τοῦ δημοσίου Μνήμονος Σκοπέλου», *Ἀρχεῖον Θεσσαλικῶν Μελετῶν*, 4 (1976) 113 - 116. Ἀργότερα, μετὰ τὸ 1828, ὁ Ἰωάννης Μπασδέκης ἔχει και ἐμπορικὲς ἐπιδόσεις, βλ. Γ. Θωμᾶς, «Ἀνέκδοτη ἀλληλογραφία τοῦ Γρηγορίου Κωνσταντᾶ και τοῦ Γιάννη Μπασδέκη», *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο*, 3 (Ἰάνουαριος 1982) 33 - 55.

Δυστυχῶς δὲν μπόρεσα νὰ ἰδῶ τὰ κατάστιχα τῆς κοινότητος τῆς Ζαγορᾶς, ὕλικὸ πού ἐπεξεργάζεται ὁ Σωκράτης Πετμεζιάς. Ὁ ἴδιος εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ με πληροφοροῦρησει πὼς οἱ Μπασδέκηδες ἐμφανίζονται συχνὰ ὡς μισθωτοὶ τῆς κοινότητος· τὸν εὐχαριστῶ θερμὰ.

Τὸ ἔργο αὐτὸ ἔγινε γνωστὸ ἀπὸ τὴν περιγραφὴ τοῦ Ρήγα Καμηλάρη καὶ τὴ δημοσίευσή του ἀπὸ τὸν Κ. Α. Μακρῆ⁷⁶. Εἶναι ἔργο ἑνὸς γνωστοῦ γλύπτη τῆς ἐποχῆς, τοῦ Μίλιου⁷⁷.

76. Κ. Α. Μακρῆς, Ὁ καπετὰν Στέργιος Μπασδέκης καὶ ὁ γλύπτης Μίλιος, Ἀθήνα 1955, 22 - 24 καὶ Μυρτοῦς Ρήγα Καμηλάρη, «Ἱερὰ ἀναγραφαὶ (Β΄)», Θεσσαλικά Χρονικά, 5 (1936) 84.

77. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ εἰδικὸ μελέτημα τοῦ Κ. Α. Μακρῆ, βλ. καὶ τὰ ὅσα σημειώνει στὸ Ἡ λαϊκὴ τέχνη τοῦ Πηλίου, Ἀθήνα 1976, 130 - 134, καὶ Βικτωρία Νικήτα - Σκαρτάδου, «Ὁ γλύπτης Μίλιος στὸν τόπο του», Ἀρμολόγι, τχ. 4 - 5, Αὐγουστος - Δεκέμβριος 1977, 49 - 58, ὅπου ἐπισημαίνονται δύο ἀκόμη ἀνάγλυφά του στὴ μονὴ Ἁγίας Τριάδος κοντὰ στὸ Ζουπάνι (σήμερα Πεντάλοφος). Ἡ τεχνοτροπία τῶν λιθανάγλυφων εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὴ, ὥστε εὐκόλως ἀποδίδονται στὸν Μίλιο διάφορα ἀνυπόγραφα ἔργα· ὡστόσο θὰ ἦταν φρόνιμο νὰ μὴν ἀποκλείσουμε ὀλότελα τὴν περίπτωσιν μιᾶς τεχνοτροπίας ποὺ μεταδίδεται ἀπὸ μάστορα σὲ κάλφα περίπου ἀμετάβλητη. Δὲν ξέρω ἂν στὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνα ἔχουμε φτάσει στὴν ἐποχὴ ὅπου ἡ ἀτομικὴ διάστασις τοῦ κάθε καλλιτέχνη ἔχει ἀντικαταστήσει τὴ συλλογικὴ τεχνοτροπία: ἡ πιστότητα μὲ τὴν ὁποία ὁ «Μίλιος» ἀντιγράφει τὰ πρότυπά του, ποὺ τὴν ἐπισημαίνει ἡ κυρία Βικτωρία Νικήτα - Σκαρτάδου, ὁ. π., σ. 55, καὶ θὰ τὴν παρατηρήσουμε καὶ στὸ δικό μας λιθανάγλυφο, μᾶς ὀδηγεῖ βέβαια πρὸς κάποια συλλογικὴ ἀντίληψη, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὴ θεματικὴ ἐπιλογή.

Ὅπως σωστά ἐπισήμανε ὁ Κ. Α. Μακρής, θὰ ἦταν ἄτοπο νὰ περιμέ-
νουμε πὼς τὰ ἀτομικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ καπετάνου θὰ πέρασαν στὴν
πέτρινη μορφή του· ἄλλωστε δὲν εἶναι αὐτὰ πού ἀναζητοῦμε. Μᾶς ἐνδιαφέ-
ρει ἡ εἰκόνα πού θέλει νὰ μεταδώσει τὸ ἀνάγλυφο στὸν θεατή.

Ἐνοπλο φυσικὰ τὸν περιμέναμε τὸν καπετάνο : τὰ ἄρματα εἶναι τὸ
σημάδι πού φανερώνει τὸν ρόλο του στὴν κοινωνία, καὶ ξέρομε τί σημασία
ἔδιναν οἱ ὀπλαρχηγοὶ στὰ ὄπλα τους. Ὡστε λοιπὸν ὁ γλύπτης πού θὰ ἤθελε
νὰ τὸν ἀπεικονίσει, μιά καὶ δὲν ἦταν ἀκόμα σὲ θέση νὰ τοῦ κάνει τὸ πορ-
τραῖτο, θὰ ἔπρεπε ν' ἀναζητήσει τὸ πρότυπό του ἀνάμεσα στοὺς στρατιωτι-
κούς ἀγίους· ἡ κοσμικὴ τέχνη δὲν εἶχε ἀκόμα ἀποδεδεσμευθεῖ ἀπὸ τὸν γεννή-
τορά της.

Ἐπέλεξε τὸν ἀρχάγγελο Μιχαήλ. Σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς ἀπεικονίσεις του, ὁ
Μιχαήλ ἐμφανίζεται νὰ πατᾷ τὸν «θνήσκοντα» καὶ νὰ ἀνασύρει ἀπὸ τὸ στό-
μα του τὴν ψυχὴ μὲ τὸ δεξιὸ χέρι, ἐνῶ μὲ τὸ ἀριστερὸ κρατᾷ τὸ σύμβολο τῆς
ἐξουσίας του, τὴ ρομφαία. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀπεικόνιση τοῦ ἀρχαγγέλου

ὄχι σπάνια, οὔτε ὅμως καὶ πολὺ κοινή⁷⁸. Ἡ θέση τῆς εἶναι στὸ βόρειο βημοθύρο, στὴν πύλη τῆς προθέσεως. Ἐτυχε ὡστόσο νὰ τὴ συναντήσω καὶ σὲ κοσμικὸ ἀντικείμενο· ἓνα πιάτο κεραμικὸ, ἔργο ἀρμένη τεχνίτη, κανονικοῦ μεγέθους, χρονολογημένου στὰ 1719 μὲ προέλευση μικρασιατικὴ (Κιουτάχεια)⁷⁹, τεκμήριο ποὺ φανερώνει ὅπωςδήποτε κάποια διάδοση τῆς παράστασης — ἂν καὶ δὲν θὰ ἤθελα νὰ παραβιάσω τὸν χῶρο τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης.

Ἄλλωστε, αὐτὸ ποὺ γιὰ ἐμᾶς ἔχει σημασία εἶναι πῶς, εἴτε πρόκειται γιὰ διαδεδομένη παράσταση εἴτε ὄχι, τὴ συναντᾶμε καὶ στὸ μοναστήρι τῆς Λαμπινοῦς⁸⁰: περιγράφοντας τὶς τοιχογραφίες ὁ Καμηλάρης σημειώνει: «Ἐπὶ τοῦ βορείου βημοθύρου (τῆς προθέσεως) ὁ ἄγγελος Μιχαὴλ μὲ τὴν πυρίνην ρομφαίαν καὶ τὴν ψυχὴν κρατουμένην ἐκ τῆς μακροῦς κόμης πατεῖ τὸν θνήσκοντα. Ἐπὶ τοῦ εἰληταρίου “Ὁρῶντες με ἔνοπλον οἱ προσιόντες πύρινον κατέχοντα τῇ χειρὶ ρομφαίαν φρουρῶ ἀγνοῦς, τέμνω δὲ βεβήλους”. (...) Εἰς τὸ ἄκρον τῆς εἰκόνος: “Φύλαξ πέφυκα εἰσόδω τῶν ἀγίων. Τὴν σπάθην βλέπετε καὶ τρέμε τῇ εἰσόδω”» κ.λπ.⁸¹.

Ἀπὸ τὸ πρότυπο αὐτό, ὁ Μίλιος ἀφαίρεσε ὅλα τὰ περιττά, δηλαδὴ τὸν νεκρὸ καὶ τὶς ἐπιγραφές, κράτησε ὅμως τὴν ψυχὴ, ποὺ ἔγινε τώρα κανονικὴ παιδίσκη· γιὰ περισσότερη ἀληθοφάνεια τὴν ἔβαλε μὲ τὰ χέρια δεμένα. Νομίζω πῶς ἡ ἐπιλογή ἀκριβῶς αὐτοῦ τοῦ προτύπου ἀνάμεσα στὰ τόσα ἄλλα, προωθεῖ κάπως τὶς ζητήσεις μας ἢ τὶς ὑποθέσεις μας.

Οἱ ἄγγελοι σύμφωνα μὲ τὶς λαϊκὲς δοξασίες παίρνουν τὴν ψυχὴ μας. Ὁ Μιχαὴλ μάλιστα προορίζεται, ὅπως συχνὰ ἀναγράφεται στὶς παραστάσεις του, γιὰ τὸν «ἄφρονα θνήσκοντα». Ρητὰ ἐκφράζεται ἡ ἀντίληψη ἐτούτης

78. Ὅπως σημειώνει ὁ Μ. Chadzidakis, *Icones de Saint Georges des Grecs de la collection de l'Institut Hellénique de Venise*, Βενετία 1962, 91, ἡ μορφή τοῦ ἀρχάγγελου Μιχαὴλ εἶναι συχνή, ὅμως λίγο δημοσιευμένη. Ὡστόσο ἡ παραλλαγή ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι πιὸ σπάνια. Δὲν τὴ συνάντησα βιβλιογραφικά.

Σημειῶνω ἀκόμη πῶς σὲ μιὰ τοιχογραφία ἐρειπωμένης ἐκκλησίας κοντὰ στὴν Πάφο τὸ κεφάλι τοῦ ἀρχάγγελου Μιχαὴλ θεωρήθηκε ὡς προσωπογραφία τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα ἀπὸ τοὺς περιραιοκούς, βλ. Δρος Κ. Χρυσάνθη, «Μιὰ προσωπογραφία τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα», *Κυπριακαὶ Σπουδαί*, 34 (1970) 197.

79. Βρίσκεται στὸ Victoria and Albert Museum τοῦ Λονδίνου, αἵθουσα ὀθωμανικῆς τέχνης, μὲ τὴν ἐνδειξή: 279, 1893. Πβ. Robert J. Charleston, *Masterpieces of Western and Near Eastern Ceramics*, τόμ. IV, *Islamic Pottery*, Τόκιο 1979, πιν. ἀρ. 114 καὶ σελ. 318. Ἡ διάμετρος 22 ἐκ. Εὐχαριστῶ τὴν κυρία Σόφη Παπαγεωργίου, τῆς Γενναδίου Βιβλιοθήκης, ποὺ μοῦ ὑπέδειξε αὐτὸ τὸ βιβλίο. Εὐχαριστῶ ἀκόμη καὶ τὴν κυρία Καλλιόπη Τσάκωνα τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μουσείου Μπενάκη ποὺ μοῦ ἐπισήμανε τὰ ἐκεῖ σχετικὰ βιβλία.

80. Φυσικὰ τίποτα δὲν ἀποδεικνύει πῶς ἡ εἰκονογράφηση εἶναι προγενέστερη τοῦ ἀνάγλυφου· τὸ ἀντίθετο φαίνεται πιὸ πιθανόν, ὡστόσο ἡ συνύπαρξη παραμένει ἐνδεικτικὴ.

81. Μ. Ρήγα Καμηλάρη, *ὁ. π.*, 85 - 86.

σὲ μιὰ χιώτικη ἀφήγηση : «Τῶν καλῶν ἀθρώπων τὴν ψυχὴ τὴν παίρνει ὁ ἄγγελος Γαβριήλ· τῶν κακῶν ἀθρώπων ὁ ἄγγελος Μιχαήλ»⁸². Ἴσως στὸ μυαλὸ τοῦ Μίλιου ἡ ἀντίληψη νὰ μὴν ἦταν ἐξίσου σαφής, μιὰ φορὰ θὰ πρέπει νὰ συνδέει τὸν Μιχαήλ μὲ τὸν φόβο τοῦ θανάτου. Οἱ ἐπιγραφές στὶς ἀγιογραφίες, ὅπως αὐτὲς ποὺ καταγράφει ὁ Καμηλάρης στὴν ἴδια ἐκκλησία, σ' αὐτὸ τὸ συναίσθημα ἀποβλέπουν : «τὴν σπάθην βλέπε καὶ τρέμε» ἢ «τέμνω δὲ βεβήλους»⁸³.

Ἀκόμα κι ἂν παραμερίσουμε τὶς λαϊκὲς δοξασίες γιὰ τὸν ἀρχάγγελο, ἀκόμα κι ἂν ἀγνοήσουμε πῶς αὐτὸς «μᾶς βγάξει τὴν ψυχὴ ἀπ' τὸ στόμα» — φράση ποὺ ἡ γλώσσα μας τὴ συνδέει μὲ τὴ χειρότερη δοκιμασία : «ψυχοβγάλτης» λέγεται ὅποιος μᾶς ταλανίζει — ἂν λοιπὸν περιοριστοῦμε στὴν παράσταση τοῦ καπετὰν Μπασδέκης αὐτὴ καθαυτὴ, πάλι τὸ κύριο συναίσθημα ποὺ δημιουργεῖ — γιὰ ὅσους δὲν τὴ βλέπουν, ὅπως ἐμεῖς σήμερα πιά, σὰν «γραφικὴ» ἢ «λαϊκὴ» — εἶναι ὁ φόβος. Ἡ ἡρεμὴ, ἐπιβλητικὴ, μὰ καὶ κάπως ἐξαγνισμένη μορφή τῶν ἄλλων στρατιωτικῶν ἀγίων δὲν ἀπέδιδε τὴν εἰκόνα ποὺ θὰ ἤθελε νὰ ἐκπέμπει ὁ Μπασδέκης. Γιατὶ λίγοι βέβαια θεατὲς τοῦ 1796 θὰ εἶχαν τὴν ψυχραιμία νὰ προσέξουν, ὅπως ἕναν αἰῶνα ἀργότερα ὁ Ρήγας Καμηλάρης, πῶς μὲ τὸ ἀριστερὸ τὸ χέρι κρατοῦσε τὸ σπαθὶ ὁ Μπασδέκης : αὐτό, οὔτε ὁ Μίλιος τὸ πρόσεξε, ὡς φαίνεται, γιατί ἄλλιῶς δὲν θὰ τοῦ ἦταν δύσκολο νὰ ἀντιστρέψει τὸ ἀντίβολο, ὥστε νὰ ἔρθουν τὰ πράγματα στὴ σωστὴ τους θέση, ὅπως θὰ μπορούσε εὐκολὰ νὰ ἀφαιρέσει τὴν παιδίσκη - ψυχὴ, ὁπότε ὁ καπετάνος θὰ φάνταζε ἀπλῶς σὰν ἐγγύηση τῆς ἀσφάλειας τῶν κατοίκων. Δὲν τὸ ἔκανε.

Ὁ φόβος δὲν ἔλειπε ἀπὸ τὴν κοινωνία· ἂν δὲν συναντᾶμε πάντα σαφεῖς μαρτυρίες, εἶναι ἀκριβῶς γιατί οἱ ἄνθρωποι ζοῦσαν μέσα στὸν φόβο καὶ δὲν κατάφεραν νὰ δοῦν τὸ φαινόμενο ἀπ' ἔξω, ἔτσι ὥστε νὰ τὸ περιγράψουν. Οἱ εὐρωπαϊοὶ ὅμως περιηγητὲς τὸ βλέπουν καὶ τὸ περιγράφουν : μόλις ἀντικρύζουν οἱ χωριάτες ξένον, τρέχουν νὰ κρυφτοῦν. Φόβος κάθε ἄλλο παρά μεταφυσικὸς, ὅπως δὲν ἦταν μεταφυσικὸς ὁ φόβος τῆς ἁμαρτίας, ποὺ διαπότιζε βαθιὰ τὴν κοινωνία : οἱ παραστάσεις τῶν κολασμένων στοὺς νάρθηκες ἦταν ἐκεῖ γιὰ νὰ δείχνουν τὰ σωματικὰ δεινὰ ποὺ ἀναμένουν ὅποιον τολμήσει νὰ παραστρατήσῃ. Ὁ φόβος τοῦ ἰσχυροτέρου (τοῦ Τούρκου ἢ τῆς κοινωνικῆς αὐθεντίας) διαφαίνεται καὶ στὰ «ἰκετευτικῶς προσκυνούμεν» ἢ τὶς ἄλλες παρόμοιες ἐκφράσεις, τὶς τόσο συχνὲς στὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς.

82. Στυλιανὸς Βίος, «Χιακαὶ παραδόσεις», *Λαογραφία*, 10 (1929), 178. Ὑπάρχει καὶ ἡ ἐκφραση «Χαρομυχάλης»· τὴν ἄκουσα ἐνῶ τυπωνόταν ἡ ἐργασία ἐτούτη, καὶ δὲν τὴν συναντῶ βιβλιογραφικά. Προέλευση κωνσταντινουπολίτικη.

83. Παρόμοιες ἐπιγραφὲς συνοδεύουν, ἄλλωστε, συστηματικὰ τὴν παράσταση τοῦ ἀρχαγγέλου· βλ. π.χ. τὴν ἐπιγραφή στὴν ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Γεωργίου στὴ Ζαγορά, Ἄπ. Γ. Κωνσταντινίδης, *δ. π.*, 48.

Ἀνάμεσα σ’ ὅλους τοὺς ἄλλους φόβους, ὁ φόβος τῶν ληστῶν ἐδῶ ἀρκεῖ νὰ μνημονεύσουμε τὰ σημειώματα τοῦ Καλλίνικου γιὰ νὰ φανεῖ πὼς ἐπρόκειτο γιὰ συνεχή, ἀλλὰ καὶ συνειδητοποιημένο φόβο.

Ὁ θεσμὸς τῶν ἀρματολῶν ρίζωσε ἀκριβῶς πάνω στὴ συνείδηση τοῦ φόβου αὐτοῦ. Καὶ γιὰ νὰ κρατήσῃ τὴ θέση του ὁ ἀρματολός, ἔπρεπε νὰ ἐμπνέει ὁ ἴδιος περισσότερο φόβο ἀπὸ τοὺς ἀντίπαλούς του κλέφτες· ἔτσι ἡ πρακτικὴ τῆς ἀπόκτησης τοῦ ἀρματολικιοῦ στηρίχτηκε στὴν ἐπιδεικτικὴ βία : ὅλες αὐτὲς οἱ φρικιαστικὲς πράξεις, ἀκρωτηριασμοί, βασανιστήρια καὶ τὰ τέτοια, οἱ τόσο συνηθισμένες στὴν κλέφτικὴ ζωὴ, εἶχαν κοινωνικὰ μίαν ἐξαργυρώσιμην πλευρά, τὴν ἐξουσία.

Εἶδαμε πὼς χάρις σὲ κάποιες ἰδιαιτερότητες τῆς περιοχῆς, ἴσως καὶ χάρις σὲ κάποιες συγκυρίες, οἱ Μπασδέκηδες ἔφτασαν στὴν ἐξουσία μὲ πράξεις λιγότερο τρομακτικὲς ὅπως δὴποτε. Καὶ στὰ χρόνια ποὺ ἔγινε τὸ ἀνάγλυφο φαίνεται πὼς ἡ δύναμή τους εἶχε ἐμπειρωθεῖ, καὶ πάντως διάλεγε ἄλλους δρόμους γιὰ νὰ ἐπιπλεύσῃ ἢ νὰ πολλαπλασιαστεῖ. Νὰ ὅμως ποὺ τὴ στιγμή ποὺ ὁ καπετάν Μπασδέκης θέλησε νὰ ἀποτυπώσῃ τὴ μορφή του, νὰ δεῖ στὸν καθρέφτη τὸ εἶδωλό του, ἔτσι τὸν φαντάστηκε—ἢ, ἀποδέχτηκε, ποὺ κάνει νομίζω τὸ ἴδιο—τὸν ἑαυτὸ του : σκληρὸ καὶ ἀποτρόπαιο.

Εἴτε γιὰτὶ διστάζει ὁ ἄνθρωπος νὰ εὐθυγραμμιστεῖ μὲ τὶς καινούριες τροπὲς τῶν συνθηκῶν, καὶ προτιμᾷ νὰ παραμένῃ στὰ παλιά, δοκιμασμένα πλαίσια, εἴτε γιὰτὶ δύσκολα συνειδητοποιεῖ τὶς ἀλλαγὲς ποὺ συντελοῦνται καὶ καθυστερεῖ νὰ τὶς μορφοποιήσῃ, εἴτε γιὰτὶ ὁ φορέας τῆς ἰδεολογίας δὲν ἀνήκει σ’ ἐκείνους ποὺ ἔχουν νὰ κερδίσουν ἀπὸ τοὺς καινούριους συσχετισμούς ποὺ προκύπτουν, ὥστε νὰ ἔχει λόγο νὰ παραδεχτεῖ στὸ ἐπίπεδο τῆς συνείδησης τὰ ὅσα ἀλλάξαν—τὸ βέβαιο εἶναι πὼς συχνὰ ἡ ἰδεολογία ἀργεῖ ἢ καὶ ἀρνεῖται νὰ προσαρμοστεῖ μὲ τὶς πραγματικότητες. Χάρις στὴ χαλαρότητα αὐτῆς τῆς ἀντιστοιχίας, ἡ μορφή τοῦ καπετάν Μπασδέκη μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ νομίζω ἀρκετὰ τυπικὴ τοῦ ἀρματολισμοῦ : ἔτσι περίπου ἔπρεπε νὰ ἐνωθῶν τὸν ἑαυτὸ τους οἱ στρατιωτικοὶ ἀρχηγοὶ στὰ ὕστερα τουλάχιστον χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, ὅταν μέσα ἀπὸ ποικίλες διαδικασίες κατάρφραν νὰ συνειδητοποιήσουν τὶς δυνάμεις τους.

*

Κάνοντας λόγο γιὰ τὴ φήμη τῶν καπετάνων, ὁ Φοριέλ σημείωνε : «Ἴσως νὰ ὑπῆρχε καὶ λίγος φόβος στὰ συναισθήματα ποὺ αὐτοὶ οἱ ἄνδρες γεννοῦσαν στοὺς συμπατριῶτες τους, ἀλλὰ ὑπῆρχε πολὺ περισσότερος θαυμασμὸς καὶ ἐθνικὴ ὑπερηφάνεια (. . .). Ὑπῆρχαν μερικοὶ τέτοιοι λεβέντες ποὺ ἡ ζωγραφιά τους, χοντροφτιαγμένη, κακομπογιατισμένη, ποὺ εἴτε τοὺς ἔμοιαζε εἴτε δὲν τοὺς ἔμοιαζε, στόλιζε ὅλα τὰ χαμόσπιτα καὶ τὰ ἐργαστήρια

τοῦ κάθε μάστορη»⁸⁴. Ἦταν λοιπὸν κοινὸς τύπος ἡ ἀπεικόνιση τῆς μορφῆς τοῦ καπετάνου; Ἴσως νὰ μὴν εἶναι ἀστήρικτες οἱ πληροφορίες τοῦ Φοριέλ, ἀκόμα κι ἂν εἶναι ἀρκετὰ μεγεθυμένες: ξέρομε τόσα λίγα γιὰ τὴν κοσμικὴ ζωγραφικὴ τῆς ἐποχῆς, ποὺ δύσκολα μποροῦμε νὰ ἐπιβεβαιώσουμε ἢ νὰ ἀθετήσουμε τὴν πληροφορία του⁸⁵.

Ἡ παράσταση τοῦ φουστανελαῖ, ποὺ μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι σκορπᾷ τὸν τρόμο, δὲν εἶναι μιὰ φορὰ, μοναδική. Στὸ κεφαλοχώρι τῶν Κραβάρων, τὸν Πλάτανο, συνάντησα στὸν ἐξωτερικὸ τοῦχο ἐνὸς σπιτιοῦ μιὰ παρόμοια παράσταση: τὰ ἀνάγλυφα εἶναι συχνὰ στοὺς τοίχους τοῦ χωριοῦ.

Πρόκειται πάλι γιὰ λιθανάγλυφο, ὕψους μισοῦ περίπου μέτρου, ἐπιζωγραφισμένο μὲ ἔντονα, σήμερα, χρώματα. Τὸ φέσι καὶ τὰ τσαρούχια κόκκινα, οἱ φουῖντες μαῦρες, πορτοκαλιὰ τὰ ἀκάλυπτα μέρη τοῦ σώματος, ἐνῶ τὸ κομμένο κεφάλι φαίνεται πιὸ ὠχρὸ καὶ κατακκόκκινες οἱ κηλίδες τοῦ αἵμα-

84. C. Fauriel, *Chants populaires*, δ. π., I, Παρίσι 1824, σελ. LXX.

85. Ὁ Φ. Κόντογλου, *Ἐκφρασις τῆς ὀρθοδόξου εἰκονογραφίας*, Α', Ἀθήνα 1960, 442, σημειώνει ὀρισμένες γνωστὲς εἰκονογραφίες καπετάνιων πβ. καὶ Κ. Α. Μακρῆς, *Μικρὰ μελετήματα*, Βόλος 1960, 52, τοῦ ἴδιου, *Ἐκλογή ἔργων τῆς ἑλληνικῆς μεταλλοτεχνίας*, Ἀθήνα 1962, πίν. 15 δ, *Ἑλληνικὰ διακοσμητικὰ θέματα*, Β', Ἀθήνα 1965, πίν. Ε 13, καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ ἴδιου «Ἐξωγραφίσθη στανικῶς» στὰ *Βήματα*, Ἀθήνα 1979, 220 - 224 καὶ πίνακα. (Τὸ τελευταῖο γιὰ τὸ πορτραῖτο τοῦ Σουλιώτη Διαμάντη Σπάτουλα πβ. γιὰ τὴν οἰκογένεια, Περραιβός, *Ἱστορία Σουλίου καὶ Πάργας*, 1815, 36). Σ' αὐτὲς ἄς προσθέσουμε ἓνα «χάραγμα» φυλακισμένου στὸ Παλαμήδι ποὺ ἀπεικονίζει τὸν «λῆσταρχο

τος ποῦ στάζει. Τὸ γιαιταγάνι εἶναι ἀσημί, ἡ φουστανελά ἀσπρη καὶ πολὺ-πτυχη, ἡ φέρμελη μαύρη, με ἀσπρα κουμπιά.

‘Η τεχνικὴ τοῦ ἀναγλύφου εἶναι πολὺ πιὸ ἀδέξια· οἱ διαστάσεις ἀσύμμετρες· ὥστόσο ἔχουμε κάποια ἐξέλιξη στὴ σύλληψη: τὸ κεφάλι εἶναι κομμένο πιά καὶ τὸ σπαθὶ βρίσκεται στὸ σωστὸ χέρι. Δὲν εἶμαι σὲ θέση νὰ προσφέρω περισσότερες λεπτομέρειες: ποιὸς ἀπεικονίζεται, σὲ ποιὸν ἀνήκει τὸ σπίτι καὶ πότε χτίστηκε κ.λπ., στοιχεῖα ποῦ θὰ ἦταν ἀπαραίτητα προκειμένου νὰ προχωρήσει κανεὶς σὲ κάποιες παρατηρήσεις. Εἶναι ἄραγε ἡ παράσταση θυμητικὴ ἐνὸς σύγχρονου τῆς καπετάνου (πρὶν τὸ ’21) ἢ κανενὸς ληστή (ἢ ληστοδιώκτη) τῶν χρόνων τοῦ Ὀθωνα; Ἡ πάλι εἶναι ἀπλὸ σημάδι τῆς ἀνάμνησης μιᾶς ἐποχῆς πιὸ ἐνδοξῆς γιὰ τὴν περιοχὴ, ἀνάμνησης ποῦ θέλει μόνο νὰ μεταδώσει τὴν αἴσθησή τῆς παλιᾶς αἰγλης;

Τὰ ἐρωτήματα μένουν ἀναπάντητα⁸⁶. ‘Η ἀναφορά στὸ λιθανάγλυφο τοῦ Πλάτανου ἔγινε γιὰ νὰ δείξει ἀπλῶς πῶς τὸ μοτίβο τοῦ Καπετὰν Μπασδέκη δὲν εἶναι μοναδικό, καὶ γιὰ νὰ ἀφήσει ἀνοιχτὰ τὰ ἐρωτήματα αὐτά, καθὼς καὶ κάποια ἄλλα σχετικὰ μετὰ τὴ διάδοση μὰ καὶ τὴν ἐπιβίωση τῆς μορφῆς τοῦ φουστανελαῖ ἀπὸ τὶς μέρες του ὡς τὶς δικές μας.

‘Η μικρὴ αὐτὴ μελέτη ὁλοκληρώθηκε τὴν ἀνοιξη τοῦ 1981. Ὅταν, Μάρτιο τοῦ 1983, μπόρεσα νὰ ἐπισκεφθῶ τὴ μονὴ Λαμπηδῶνος, ὅπου τὸ λιθανάγλυφο τοῦ Μπασδέκη, βρέθηκα μπροστὰ στὴν ἐπιγραφή ἐτούτη:

ΑΠΟ ΤΟΝ ΧΩΡΟ ΤΟΥΤΟ | ΙΕΡΟΣΙΜΟ ΧΕΡΙ ΑΦΑΙΡΕΣΕ |
ΤΟ ΕΤΟΣ 1980 | ΤΗΝ ΠΕΤΡΙΝΗ ΣΚΑΛΙΣΤΗ | ΠΛΑΚΑ |
ΠΟΥ ΕΙΚΟΝΙΖΟΤΑΝ | Ο ΛΗΣΤΗΣ ΜΠΑΣΔΕΚΗΣ

Παράξενη ἡ μοίρα. Θέλησα μετὰ τὴ μελέτη τῆς μορφῆς ἐνὸς μνημείου νὰ κρατήσω ὅσο γινόταν στὴ δικὴ μου τὴ μνήμη τῆ μορφῆ ἀγαπητοῦ προσώπου. Ὅμως, ἐνόσο δούλευα, εἶχε χαθεῖ καὶ τὸ ἴδιο τὸ μνημεῖο· ἐξίσου βίαια, ἐξίσου ἀπτόμα. The rest is silence.

Τσακιστή», τὸν Τσακιστὴ δηλαδή, βλ. Φ. Κόντογλου, *Ταξίδια*, Ἀθήνα 1928, 32. Τὰ δύο ἀδέλφια «Καπετάνη τῆς Ἄρτας, ὁ Καπετὰν Νίκος καὶ ὁ καπετὰν Ἀποστόλις» ποῦ εἰκονίζονται σὲ ἐκκλησίαι τῆς Ἄρτας (Π. Βοκοτόπουλος, «Μεσαιωνικὰ μνημεῖα τῆς Ἄρτης», *Σκουφᾶς*, 5, 1976, 12 - 13) δὲν πρέπει, φαντάζομαι, νὰ θεωρηθοῦν ἀρματολοί. Τέλος, μολοντί ἀνοιγόμαστε ἔτσι πρὸς ἄλλες κατευθύνσεις, προσθέτω πῶς καὶ ὁ Πικιώνης σκέφθηκε νὰ ἀπεικονίσῃ τὸν κλέφτη μετὰ μορφὴ ἀγίου (Χρ. Τσιλαλῆς, «Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Πικιώνη», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς*, 4, Θεσσαλονίκη 1970, πιν. 60 καὶ 61).

86. Μιά ὄψη τοῦ ἀναγλύφου ἀπὸ διαφορετικὴ γωνία, καθὼς καὶ τρία ἀκόμη δείγματα λιθόγλυφων διακοσμήσεων ἀπὸ σπίτια τοῦ Πλάτανου, βλ. στὸ Χαρ. Δ. Χαράλαμπούλου, «Μαστόροι, μαστορέματα καὶ μαστορικὴ ἘΚραβάρων», *Ναυπακτικὰ*, 1 (1983) 230.